

mevzu

sosyal bilimler dergisi | journal of social sciences

e-ISSN 2667-8772

mevzu, Mart/March 2021, s. 5: 1-38

**Kürt Siyasallaşmasında Dönemsel ve İdeolojik Etkiler: Kürtlerin
Siyasetinden Kürtçü Siyasete**

Periodic and Ideological effects on Kurdish Politicalization:
from Politics of Kurdish to Kurdism

Halime KÖKCE

Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları
Enstitüsü, Sosyoloji ve Antropoloji Ana Bilim Dalı
PhD Student, Marmara University, Institute of Middle East and Islamic Countries
Studies, Department of Sociology and Anthropology
İstanbul / TURKEY
karakashalime@gmail.com

ORCID ID: orcid.org/0000-0003-2478-0497

DOI: [10.5281/zenodo.4298398](https://doi.org/10.5281/zenodo.4298398)

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 20 Ekim / October 2020

Kabul Tarihi / Date Accepted: 30 Kasım / November 2020

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Mart / March 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Mart / March 2021

Atıf / Citation: KÖKCE, H. (2021). Kürt Siyasallaşmasında Dönemsel ve İdeolojik Etkiler: Kürtlerin Siyasetinden Kürtçü Siyasete. *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (Mart 2021): 1-38.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | <mailto:mevusbd@gmail.com>

Copyright © CC BY-NC-ND 4.0

Öz

Kürt siyasallaşması etnik milliyetçilik şeklinde tezahür etmiştir. Bu siyasallaşma bir taraftan sol-seküler ideolojiden diğer yandan dini muhalif hareketlerden beslenmiştir. Kürt siyasetinde bu iki damar bugün de farklı siyasi parti ya da partilerde temsil edilmektedir. Bu makalede, Kürt siyasallaşmasının beslendiği farklı ideolojiler üzerinden bir tarihsel okuma yapılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla "Kürtlerin siyasetinden Kürtçü siyasete" evrilen bir süreçte, referans alınan dönem ve olayların bugünkü Kürt siyasetine etkileri tahlil edilmeye çalışılmıştır. Bu anlamda zorunlu olarak geniş bir zaman aralığı ele alınmıştır. Çünkü bugünkü siyasal yönelimleri beslemiş olan olay ve dönemleri bir arada ele alabilmek ve bunların Kürt siyasetinde hangi ideolojik kesim tarafından öne çıkarıldığını ve siyasallaştırıldığını görebilmek makalenin temel amacını oluşturmaktadır.

Anahtar kelimeler: Kürt milliyetçiliği, etnik siyaset, din, sol-seküler siyaset

Abstract

Kurdish politicization has become visible in the form of ethnic nationalism. This politicization was fed by left-secular ideology on the one hand, and religious opposition movements on the other. In Kurdish politics today, these two veins are still represented in different political parties or groups. In this article, the effects of the representative periods and cases in the process of evaluation "from politics of Kurdish to Kurdism" on today's Kurdish politics, making historical reading over Kurdish politicization through different ideologies. In this context, it has become a necessity to consider a wide time period as the main purpose of the article is to discuss the periods and cases which have fed current political orientations together, and display which ideological groups brought forward and politicized those in Kurdish politics.

Keywords: Kurdish nationalism, ethnic politics, religion, left-secular politics

Giriş

Bu makale Kürt siyasallaşmasının ideolojik yönelimleri çerçevesinde bir izlek sunmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, tarihsel ve kronolojik bir okuma yapmaktan ziyade din ve seküler ideolojilerin Kürt siyasallaşması üzerindeki etkisi konu edilmiştir. Bu sayede, dini ve sol-seküler aktör ve söylemlerin hangi dönemlerde öne çıktığı ve yine hangi aktörlerin hangi dönemleri öne çıkardığı tespiti üzerinden Kürt siyasallaşması ve Kürt milliyetçiliği okuması yapılmaya çalışılmıştır.

Makale, “Din ve Sekülerleşme Bağlamında Kürt Milliyetçiliği” başlıklı doktora tezi çalışmasının tarihsel arka plan bölümünün muhtevasının yeniden ele alınması ile meydana gelmiştir. Konu, doktora tez çalışmasının ana sorusunu destekleyen bölümlerden birinde daha geniş şekilde işlenmiştir.

Burada öncelikle din ve sekülerleşme kavramlarının seçilme gerekçesine vurgu yapılmaktadır. Millet ve milliyetçilik kavramlarına dair birbiriyle çatışan görüşler öne sürülse de kavramsallaştırmaların tümünde (primordial, modernist, etnosembolcü) milliyetçiliğin başka ideolojilerle eklenme, kendini yenileme ve sanki hep varmışçasına bir algı oluşturma özelliğinden bahsedilebilir (Özkırımlı, 2008). Milliyetçilik teorileri bu makalenin konusu değildir. Ancak Kürt siyasallaşması bir etnik milliyetçilik örneği olarak tezahür etmiştir. Bu süreçte de Kürt milliyetçiliği bazen dini kimlik ve semboller bazen de sol seküler ideoloji ve aktörler üzerinden kendini yeniden üretmiştir.

Bugünkü mevcut siyasi aktörlerin öne çıkararak referans aldıkları dönemlere baktığımızda da Kürt siyasallaşması içindeki ideolojik farklılaşmaların izini sürmek mümkün olabilmektedir. Örneğin sol-seküler aydınlar, emirlikler dönemini bir Kürt devlet organizasyonu olarak öne çıkarırken, İslami kimliği ön planda olan aktörler Kürtlerin dindar bir topluluk olduğunu vurgulamakta ve Kürt kimliğinin medreseler ve dini önderler sayesinde korunduğunu ileri sürmektedir (Bruinessen, 2008).

Emirlikler dönemindeki kısmen yarı bağımsız siyasi yapılar üzerinde durulmakta ve Kürt sorununun kökeninde de yine bu yapıya zarar veren merkezileşme politikalarının olduğu ifade edilmektedir. Nitekim merkezileşme politikalarına verilen tepkilerin ve Osmanlı İmparatorluğu’nun gevşek bağlarından kaynaklanan sınır sorunları gibi konular etrafında meydana gelen is-

yanların Kürt politik bilincinde nasıl yer ettiği ve bu tecrübenin bugüne nasıl taşındığı bilgisi, Kürt siyasallaşması ve milliyetçiliğinin Cumhuriyet dönemi öncesine dayanan temelleri olarak ele alınmaktadır. Akabinde Cumhuriyetin ilanı ve Kürtlerin yeni rejimin dini ve etnik asimilasyoncu politikalarına direnci, milliyetçiliği besleyen ikinci ve en önemli dinamiği oluşturmaktadır. Üçüncü olarak Demokrat Parti ve sonrasında önce Türk solu ile yaklaşması ve akabinde Kürt solu diyebileceğimiz müstakil siyasi parti ve aktörlerin ortaya çıkışıyla birlikte Kürt siyasallaşması yavaş yavaş müstakil bir karakter kazanmaya başlamıştır (Yıldız, 2004). Dördüncü olarak ise bugün hâlihazırda Kürt siyasallaşmasında hegemon güç sayılan PKK ve etkisi altında şekillenen siyasi partiler, din ve sekülerleşme bağlamında Kürt toplumsal ve siyasal tahayyülünde yeni bir evrilmeye yol açmıştır.

1. Merkezileşme Politikalarına Tepki

Bugün Kürt sorunu olarak tabir edilen siyasi değerlendirmelerin hemen hepsinin altında, Kürtlerin tarih boyunca Anadolu ve Mezopotamya topraklarda geniş bir topluluk olarak buldukları ve yüzyıllar boyunca da yarı bağımsız topluluklar olarak yaşadıkları fikri yatmaktadır. Dolayısıyla sorunun başlangıcı olarak da Osmanlı'nın merkezileşme politikaları gösterilmektedir. Osmanlı ve Safevi devletlerinin güç mücadelesinin de şekillendirdiği emirliklerin yarı bağımsız statü aşındıkça isyanlar baş göstermiş ve bu süreç, bir anlamda Kürt siyasallaşmasının tarihsel dinamikleri olarak değerlendirilmiştir.

1.1. Emirlikler Dönemi

Kürt siyaseti denildiğinde kuşkusuz bugün cari olan ve Kürtçülük üzerinden siyaset yapan tek bir parti ve onun öncülleri kastedilmemektedir. Kürtler yaşadıkları coğrafyada siyaset yapma araçları değişse de kendi varlıkları üzerinde söz sahibi olmak suretiyle siyasetin hem öznesi hem nesnesi hâline gelmiş bir topluluktur. Bu Cumhuriyet'in ilanından çok öncelere kadar götürebileceğimiz bir süreç içinde gerçekleşmiştir. Kürtler, Anadolu ve Mezopotamya'da Cumhuriyet öncesinin siyasi ve toplumsal formasyonlarında genellikle emirlikler adı verilen siyasi ve askeri gücü olan ama Osmanlı'ya bağlı birimler şeklinde hayat sürmüştür. Şii-Safevi baskısı Kürt aşitelerini İdris-i

Bitlisi'nin¹ de etkisiyle Osmanlı'ya yaklaştırmıştır. Bu tarihi zaman dilimine, Kürt siyasallaşmasına hangi pencereden bakıldığına göre farklılık arzetsede, genel itibariyle çok önem atfedilmiştir. Çünkü Kürt aşiretleri bu tarihten sonra Osmanlı denetimine girmiştir. 19. yüzyıla kadar çeşitli hakimiyet mücadelelerine rağmen devam eden bu ilişki biçimini en çok da Osmanlı ve Safevi mücadelesi esnasında belirlemiştir (Edmonds, 2003). Söz konusu emirlikler işlerinde serbesttir. Kimin emir olacağına da merkezi hükümet karışmamıştır. Emirlikler birer hükümet gibi hareket etmiştir. Düzenli vergi ödemek ve askeri hizmetle de sorumlu değillerdir ancak sefer zamanı orduya asker göndermektedirler (Ortaylı, 1985: 26-27). Mesut Yeğen ise emirliklerin statüsünü şu şekilde tarif eder:

Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi egemenlik sınırları içerisine dahil olunması Kürt beyliklerinin siyasi ve idari mevcudiyetine son vermedi. Aksine bu mevcudiyet, diğer bir deyişle Kürt beyliklerinin Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki siyasi ve idari statüleri Kürt beyleri ve Osmanlı arasında 16. yüzyılda imza edilen bir anlaşmayla yeniden onaylandı. Osmanlı Devleti ile Kürt beyleri arasında imza edilen ve Kürt beyliklerinin imparatorluk içerisindeki siyasi ve idari statülerini tanımlayan bu anlaşma, Kürt emirlerine kapsamlı bir özerklik tanıyor ve merkezi iktidar ile yerel emirlikler arasında 'gevşek' bir siyasi ve idari ilişkiyi teminat altına alıyordu (Yeğen, 1999: 226-227).

"Beylikler dönemi" adlandırması bile başlı başına Kürtlerin tarihte bağımsız siyasi idari yapıları olduğu vurgusunu içermektedir. Kemal Burkay, zaman aralığını da oldukça geniş tutarak 13. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar süren (Bedinan, Soran, Baban beylikleri gibi) 600 yıllık bir yarı bağımsız Kürt beylikleri döneminden bahseder (Burkay, 2011: 367).

Bu yarı bağımsız statüleriyle emirlikler bugün de Kürt siyasal hareketinin özellikle de statü talep eden kesimi için önemli referanslardan birini oluşturmaktadır. Emirlerin güç kaybetmesiyle birlikte toplumda dini önderlerin et-

¹ Safeviliğin giderek devletleşmesi ve Şiiğin bir devlet aygıtına dönüşmesi Kürtlerin Osmanlı'dan yana tavır almasına neden olmuş, İdris'i Bitlisi'nin bu konudaki rolü bir kesim tarafından Kürtlerin birliğini bozmak olarak nitelenirken bir kesim tarafından da Kürt varlığının muhafazasını sağladığı için övülmüştür. İdris-i Bitlisi ile ilgili detaylı bilgi için bkz. (Genç, 2018).

kin olmaya başlaması ise bir geriye gidiş diye nitelendirilir. Yaygın kanaat bugünkü şekliyle Kürt sorununun yukarıda da ifade edildiği biçimiyle Cumhuriyet döneminin homojenleştirici ve sekülerleştirici politikalarıyla başladığı yönündedir. Ancak pek çok Kürt aydın ve araştırmacıya göre sorun, emirliklerin bu yarı bağımsız statülerinin merkezileşme politikalarıyla zarar görmesi suretiyle başlamıştır. Bu da aslında modernleşme-Batılılaşma süreciyle paralellik arzettiği için muhafazakar-dindar Kürtler de Kürt sorununun başlangıcı ile ilgili Batı'nın örnek alınmaya başlandığı ve merkezileşme politikalarının uygulamaya konulduğu Osmanlı Devletinin son dönemine işaret eder. Tanzimat Fermanı ile birlikte daha planlı bir şekle bürünen modernleşme çabalarının temel unsurlarından biri, ademi merkezîyetçi bir imparatorluk yapısına sahip olan Osmanlı'yı merkezileştirmektir. Bu doğrultuda Kürtlerin yaşadığı yerlerde de merkeze bağlanmak suretiyle bu uygulama yaygınlaştırılmak istenmiştir. Daha ziyade toprağa dayanan bir yapıdaki Kürtler, kendi toprakları üzerindeki hâkimiyetlerinin "merkezileşme" adı altında ellerinden alınmasından rahatsızlık duymuşlardır (Özoğlu, 2009: 36). Bir başka ifadeyle modernleşmenin merkezileşme olarak algılanması taşranın modernleşmeye karşı tepki geliştirmesine dolayısıyla yüzyıllarca özerk yaşayan Kürt beylerin önderliğinde bir dizi isyana sebep olmuştur (Yeğen, 1999: 57).

Burada Müslüman etnik topluluklar için dinin, çevre ve merkez arasında bir bağ kurma noktası olduğunu da belirtmek gerekir. Başka bir ifadeyle Kürtler için Osmanlı'ya bağlılık halifeye, dolayısıyla dine bağlılık anlamı da taşımaktaydı.²

Burada iki önemli hususun altını çizmek gerek. İlki, dönemin kendi formasyonu içinde Kürt emirlikleri bugünden bakınca yarı bağımsız yapılar şeklinde resmedilebiliyor. Söz konusu emirlikler hükümet gibi hareket etmekte, merkeze karşı düzenli vergi ve askeri hizmetle yükümlü sayılmamaktadırlar. Bu, imparatorlukların örgütlenme biçimi ile de uyumludur. Nitekim klasik

² Türk siyasi hayatında çevre-merkez dikatomisini takip eden Şerif Mardin dinin ikincilleştirildiği Cumhuriyet dönemiyle birlikte çevre ve merkez arasındaki en güçlü bağın da zayıfladığı hatta koptuğuna işaret eder. Bu kopuş, etnik unsurları birleştiren bir bağ olması hasebiyle Kürt sorununun derinleşmesine yol açmanın yanında bugüne değin Türk siyasal ve toplumsal hayatının ana fay hattının laik-seküler cepheleşme şeklinde tezahürüne de sebebiyet vermiştir.

Osmanlı idari ve siyasi yapısı, taşranın etnik, dini ve kültürel topluluklarına merkezle gevşek bir bağla eklememesine imkân tanımaktadır. Merkezi ve ademimerkezi idari düzenlemeler birlikte yürütülmektedir. Emirliklerin merkezle bağı da bu biçimdeydi (Yeğen, 1999: 63). İkincisi çevre ile merkezi birbirine bağlayan en önemli bağın din olduğu gerçeğidir. Dinin toplumsal hayatta kurucu yere sahip olduğu bir çağda Kürtlerin hilafetin sancağı altında olmayı önemsemeleri de gayet tabii bir durumdur.

1.2. Dini önderlerin etkinliği ve Şeyh Ubeydullah'ın İsyanı

Bu gevşek ilişki biçimi sıkça sorun yaşanmasına da yol açıyor ve isyanlar adı verilen vakalar söz konusu olmaktadır. Nitekim isyanlar artık merkezi tedirgin edecek boyutlara geldiğinde ise emirlikler dağıtılmıştır. Bölgede hakimiyeti sağlamak ve merkezileşme politikaları çerçevesinde atanan valiler ise halkın nazarında meşru görülmemişlerdir. Dolayısıyla Kürdistan adı verilen bölgede oluşan iktidar boşluğunu doldurmada güçlü dini figürler önemli bir rol almıştır (Bruinessen, 2008: 341). Bu süreçte emirliklere ait topraklar Şeyh Ubeydullah, Şeyh Salih gibi güçlü Nakşi şeyhlere geçmiştir. Bu yeni dönem de Şeyh Ubeydullah'ın isyanına (1880-1882) kadar devam etmiştir (Jwaideh, 2016: 178). Osmanlı Rus savaşında cihat çağrısına uyarak Rusya'ya karşı savaşan ve bunun için taltif de edilen Şeyh Ubeydullah'ın savaştan sonra Osmanlı'ya isyanı ve devletin bu isyana verdiği sert tepki bölgede yeni bir dönemi başlatmıştır. Kimine göre Kürt bile olmayan Ubeydullah'ın Kürt devleti kurmak gibi bir niyetinin olması mümkün değildir (Mumcu, 2010). Fakat şeyhin isyanı dini karakter taşıyan ilk dikkat çekici isyan olarak tarihe geçmiştir. Bu yönüyle yine Halidi Nakşi bir şeyh ailesinden olan Barzan aşiretinin isyanı Ubeydullah'ın isyanına benzetilmektedir.

2. Meşrutiyet Fikri ve İttihat ve Terakki'nin etkisi

Kürt siyasallaşmasında bir başka önemli etkenin, Osmanlı'nın son döneminde gelişen Meşrutiyet fikri ve bu fikrin aşlatığı İttihatçı kadrolar olduğunu söyleyebiliriz. Meşrutiyet fikrinin şekillendirdiği aydın tipinin bugünkü mümessilleri olarak sol seküler Kürt siyasal elitlerini işaret edebiliriz. Zira İttihatçı Kürt aydınların fikri mirası Kürt ulusalcılığına da ilham olmuştur.

2.1. İttihatçı Kürt Aydınlar

20. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise Kürt elitler, meşrutiyet fikrinden esin almış ve hatta İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) kurucuları arasında yer almıştır. Bedirhanlar, Cemilpaşazadeler, İsmail Hakkı, Ahmet Hamdi ve Şerif Paşa'nın temsil ettiği Babanlar, İstanbul ve Avrupa'nın sunduğu imkânlardan beslenen bir Kürt diasporasıyla ilişkilidi ve bunlar üzerinde etkiye sahiptir.³ Kürt aristokrasisini de oluşturduğunu söyleyebileceğimiz bu aileler, kendi dönemleri içinde gelişkin imkanlara ve nüfuza sahiptirler ve kimi üyeleri oldukça iyi eğitim alabilmiştir.¹ Gerek sürgün edilerek gerekse sair siyasi nedenlerle Avrupa'ya gitmiş olan diğerleri gibi Kürtler de Osmanlı'nın son dönemlerinde olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de Kürt siyasi evreninin oluşmasında önemli bir etkiye sahip olmuştur. Şerif Paşa ya da Bedirhanlardan günümüze kadar Kürt siyasal evreninin oluşumunda sürgün ya da diaspora önemli bir yer etmiştir. 1980'lerden itibaren de Avrupa, sol-seküler ve daha sonra PKK yanlısı Kürt siyasal hareketinin ana merkezlerinden biri olmuştur. Hamit Bozarslan gibi kimi Kürt aydınlar bunu siyasi hicret kavramıyla açıklamaktadır. (Bozarslan, 2018: 27). Bu adlandırma bile Avrupa'nın Kürt siyasallaşmasındaki yeri ve önemini yeterince ifade etmektedir zaten. Meşrutiyet fikrinin önemli savunucularından olan Bedirhaniler gibi önemli aileler, Kürt kültür ve yayın hayatına katkılarıyla en öne çıkmıştır. İlk Kürtçe okulların açılmasına, ilk Kürtçe neşriyatların basılmasına ve ilk Kürtçü derneklerin kurulmasında Bedirhan kardeşler ön ayak olmuştur. Bu anlamda "Kürt aydınlanmasının" öncülerinden sayılırlar (Bozarslan, 2018: 54-55). Celadet Bedirhan, Fransız sömürgesi olan Suriye'de "Kürt Rönesansı" denilen dönemin önemli aktörlerinden sayılmaktadır. Celadet'in desteklediği şair ve yazar Cegerxwin *Havar* adlı Kürtçe ve Fransızca bir dergi yayınlamakta ve Ciwan Kürd (Genç Kürt) adında da bir dernekte Kürtleri aydınlatmak için faaliyetler düzenlemektedir. "Jön Kürt" tabirinin belki de ilk kullanımı budur (Yüksel , 2018: 236).

1927 yılında Hoybun'un kuruluşu, Suriye'deki Kürt milliyetçiliğinin gelişimi açısından önemlidir. Hoybun, Kürtlerin modern anlamda milliyetçi dil ve hareketle tanışmasını sağlamıştır. Suriye'deki Kürt kimliği, Celadet Bedirhan ve kardeşi Kamuran'ın da desteğiyle, Kürtlerin kültürel talepleri ve uya-

nışı ekseninde tanımlanmaya başlanmıştır. Bu anlamda Türkiye'deki modern seküler Kürt ulusçuluğunun da dayandığı referanslardan biridir Hoybun. 1960 sonrası oluşan, 1980 darbesinin de tahrikiyle PKK'ya ve şiddete yönelen sol-seküler Kürt siyasal hareketine, Birinci Dünya Savaşı sonrası "Bağımsız Kürdistan" fikri etrafında örgütlenen Bedirhaniler, Hoybun, Kürt Teavün Cemiyeti gibi aktör ve kurumlar ilham kaynağı olmuştur. Hamit Bozarlan, Bedirhan ailesinde Kürtlük vurgusunun açık şekilde öne çıktığını Celadet ve Kamuran Beylerin çıkardığı *Rohani* adlı derginin bugün için bile oldukça Batılı sayılabileceğine dikkat çekiyor. Abdullah Cevdet gibi Celadet Bedirhan Bey de biyolojik materyalizmi savunmaktadır. Bu damar ilerleyen dönemde Osmanlı Kürt kimliğinden bir kopuş ve bugünkü Suriye topraklarında oluşan Hoybun⁴ hareketinde temsil bulan bir Kürt direnişine evrilmiştir (Bozarlan, 2018: 22). Kürt siyasallaşmasının seküler, Batıcı hattının gelişiminde Hoybun hareketinin çok etkili olduğu ifade edilmektedir (McDowall, 2004). Şam ve Beyrut Kürt elitleri için önemli merkezler hâline gelmiştir. Suriye'nin bugünkü konumu ve PKK'nın Suriye'deki etkinliği de bu anlamda dikkate değerdir. Suriye'ye geçeden ve orada birtakım yayın ve faaliyetlerde bulunan Bedirhanlar gibi başka önemli aileler de Kürt ulusalcılığının oluşmasında etkili olmuştur: "Siyasi mobilizasyon ve kültürel kimlik talebi arasındaki karşılıklı etkileşim, Fransız manda idaresi altındaki Suriye'de Kürt milliyetçilerinin hareket sahasını belirlemiştir" (Fuccaro, 2005: 252). 1927 yılında Hoybun'un kuruluşu, Suriye'deki Kürt milliyetçiliğinin gelişimi açısından önemlidir. Hoybun, Kürtlerin modern anlamda milliyetçi dil ve hareketle tanışmasını sağlamıştır. Suriye'deki Kürt kimliği, Celadet Bedirhan ve kardeşi Kamuran'ın da desteğiyle, Kürtlerin kültürel talepleri ve uyanışı ekseninde tanımlanmaya başlanmıştır. Bu anlamda Türkiye'deki modern seküler Kürt ulusçuluğunun da dayandığı referanslardan biridir Hoybun. 1960 sonrası oluşan, 1980 darbesinin de tahrikiyle PKK'ya ve şiddete yönelen sol-seküler Kürt siyasal hareketine,

⁴ Fransızların sağladığı görece serbestlik ortamı ve Şam'daki Fransız Enstitüsü üzerinden sağladığı maddi imkânlar başta Bedirhan kardeşler olmak üzere Türkiye'den Suriye'ye geçen politik Kürt aydın kesimin Suriye'de rahatça örgütlenmelerine imkân sağlamıştır. Kürt milliyetçiliğinin 20. Yüzyıldaki en önemli örgütlenmelerinden olan Hoybun, Fransızların sağladığı ortam sayesinde Lübnan'ın Bihamdun kentinde kurulmuştur." M. Selin Bölme, "Hoybun Örgütü: Kürt Milliyetçiliğinde Yeni Bir Evre", *International Journal of Kurdish Studies*, c. 1, No. 2, 2015

Birinci Dünya Savaşı sorası “Bağımsız Kürdistan” fikri etrafında örgütlenen Bedirhaniler, Hoybun, Kürt Teavün Cemiyeti aktör ve kurumlar ilham kaynağı olmuştur.

Cemilpaşazadeler aynı şekilde 1900’lerin başında İstanbul ve Avrupa’da Kürt cemiyetleri kurarak Kürtler arasında bir millî bilinç inşası için çabalamıştır. Kürt kimliğinin siyasallaşmasında bu faaliyetlerin etkili olduğu söylenebilir. Görece yarı bağımsız yapılar diye nitelenen beylikler döneminin yanısıra, güncel Kürt siyasal hareketinin referans noktalarından bir diğeri de İttihatçı çevrelerde bulunmuş, Batı düşüncesinden etkilenmiş aile aristokraisine sahip bu Kürt siyasal elit ve aydınlarıdır. Bu anlamda Kürtler arasında milliyetçilik akımının veya seküler zihniyetin sadece tepkisel bir milliyetçilik olmadığını, belirli dönemlerde dünyada yaygın olan görüşlerden esinlendiğini, ayrıca bölgedeki iktidar mücadelesi ve uluslararası dinamiklerin de Kürtlerde milliyetçilik olgusunu tetiklediği söylenebilir.

2.2. Müslüman Aidiyetini Göstermenin Yolu Olarak Kürtlük

Dindar Kürt aydınlarının ise daha ziyade şeyhlerin Kürt toplumunda dini ve siyasi bir liderlik gösterdikleri beylikler sonrası döneme referans verdikleri görülür. Beyliklerin/Mirliklerin tasfiyesinden sonra Kürt coğrafyasında toplumsal düzeni, güçlenen şeyhlik kurumu sağlamıştır. Seküler sol aydınlar ve bu çizginin siyasi aktörleri, şeyhlerin Kürtler üzerindeki etkisini Kürt kimliğinin gelişmesi ve bağımsızlaşmasına engel olarak görmüştür. 1908 Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı süresince Kürtler arasında temayüz eden aydınlar ise feodal ve eşraf kökenli orta ve üst tabaka elitlerdir. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra belirginleşen Kürt aydın tipi ise referanslarını dini kimliği ile değil de Kürt kimliği ile öne çıkmış tarihi aktörlere dayandırmıştır (Başkaya, 1997: 55).

Milliyetçilik cereyanına kapılıp Batılı devletlerden de himaye gören ve bağımsızlıkları için tek tek isyan eden topluluklara karşı Osmanlılık politikasının pek de işe yaramayacağı anlaşıldıktan sonra imparatorluğu olabildiğince bir arada tutabilmek amacıyla Sultan II. Abdülhamid’in benimsediği İslâmcılık siyaseti, Balkanlar’da Arnavutları, güneyde Arapları, doğuda da Kürtleri incelemektedir. Abdülhamid’in benimsediği bu İttihad-ı İslâm hedefi, Batılı devletlerin Doğu ve Güneydoğu’da bir Ermeni devleti kurma amacı-

nın da etkisiyle Kürt aşiretlerini hareketlendirmiştir. Bu politikanın sonucunda kurulan Hamidiye Alayları vasıtasıyla pek çok aşiretin önde gelenlerine birtakım rütbelere verilmiştir. Özellikle 93 Harbi döneminde (1877-78), sonradan isyan eden, Ubeydullah gibi bazı Nakşi-Halidi şeyhlerin gücü ve etkinliği ziyadesiyle artmıştır. Abdülhamid döneminde bu dini kişilikler aynı zamanda siyasi bir otorite olma özelliğine de sahiptir ve Sultan tarafından da doğrudan muhatap alınmışlardır.⁵ II. Abdülhamid döneminde Kürtlerle İslâmcılık üzerinden kurulan ilişki (1876-1909) Cumhuriyet'in kuruluşuna (1923) kadar devam etti denilebilir.⁶ Bu anlamda Kürtleri merkeze bağlayanın, aslında dini bağlardan çok İslâmcılık siyaseti üzerinden kurulan çıkar ilişkisi veya iktidar paylaşımı olduğu da söylenebilir. En azından bu soru çerçevesinde yeni bir değerlendirme yapılması mümkündür.

İslâmcılık politikası özellikle Ermeni çetelerinin faaliyetleri dolayısıyla Kürtlerin imparatorlukla bağlarının sıkışmasına yol açmışsa da huzursuzluğun kaynağı olan merkezileşme politikaları çevre ile merkezin bağı zayıflatmıştır. Şerif Mardin, imparatorluğu dağılmaktan kurtarmak için yönelinen bu politikaların tam tersi neticeler doğurduğuna dikkat çekerken bunun en önemli sebebi olarak da Osmanlı resmî görevlilerinin imparatorluğun son dönemlerinde toplumu talan eden kimselere dönüşmesine dikkat çekmektedir. Ona göre bu görevliler ile çevre ve özellikle vergilerin ağır yükü altında ezilen köylüler arasındaki ilişki 'doğu despotizmi' niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla bu durum çevre ile merkezin bağı zayıflatmaktadır ve Müslümanlık ortak paydasına rağmen Kürtler devletin bu yüzüne karşı tepki duymaya başladığını göstermektedir (Mardin, 2012).

⁵ Ruslara karşı savaşta Kürtleri motive eden sadece cihat duygusu değildi, aynı zamanda Ermeniler'e karşı da savaşmış oluyordular, çünkü buldukları coğrafyada ciddi bir nüfuz mücadelesi içindeydiler. Fakat savaşın sonunda imzalanan Berlin Antlaşması ile Ermeniler'in lehine yapılması öngörülen ıslahatlar Kürt ileri gelenlerin tepkisini çekti. Bu gelişme Kürtler tarafından düveli muazzamanın bir Ermeni devleti kurmak istediği şeklinde yorumlandı (Akpınar, 2018: 61).

⁶ Sultan Abdülhamid özellikle Hamidiye Alayları konusunda çokça eleştirilmiştir. Onun Kürt çocuklarını, İstanbul'da eğitim almalarını sağlayıp devlet bürokrasisinde ve yönetiminde önemli mevkilere getirme kararı da aslında çok önemli bir entegrasyon politikasıdır (Klein, 2017).

İttihat ve Terakki Cemiyeti içindeki Kürtlerin, baskıcı politikaların etkisiyle zamanla cemiyetle yollarını ayırması,⁷ şehirli Kürtler arasındaki muhalif damarı daha da güçlendirirken Cumhuriyet'in ilanından sonra yeni devletin din karşıtı algılanan politikaları da Kürt medrese ve şeyhleri arasında ciddi hoşnutsuzluklar meydana getirmiştir. Bu muhalefetin, milliyetçi fikirlerle mi dini saiklele mi geliştiği konusu bir tarafa, medrese ve tekkelerin Kürtler nezdindeki önemi dolayısıyla toplumun geneline yayılma olasılığı yüksektir. Şeyhler, Jön Türklerin seküler çağdaş devlet ve toplum ideali yerine İslâm'ın ümmet fikrini benimsemektedir. Bu yüzden de Abdülhamid onlar için ideal-Halife Sultandır. Sultan'a Bave Kurdan (Kürtlerin Babası) demektedirler. Başka bir ifadeyle toplumdaki dini elitler yeni rejime dini nedenlerle de muhalefet ediyorlardı ancak bu aynı zamanda Kürt dini elitlerinin milliyetçi düşünceyle tanışmasına da yol açmaktadır (Jwaideh, 2016: 202-203).

Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarında Kürt elitlerinin siyasallaşmasında olduğu kadar seküler Kürt elitleri ve dini elitlerin tutumları arasındaki farklılığın belirginleşmesinde de, Ermeni sorunu ve Batılı devletlerin Kürdistan bölgesinde Ermenistan kurma düşüncesi etkili olmuştur. Kürdistan Teali Cemiyeti (KTC) 1918'de kurulduğunda, vaktiyle çok güçlü büyük bey ailelerinin devamı olan Kürt aristokrasisi ile entelijansiyasının birlikteliği altındadır (Celil, 2001). Cemiyetin seküler ve dindar kolu arasındaki fark da yine Ermeni sorununa bakışta ve siyasi egemenlik talebinin sınırlarında ortaya çıkmaktadır. Seküler Kürtler, bağımsız Kürdistan için çalışmak gerektiğini söylerken dindar kanat, Müslüman Kürt-Türk kardeşliğinden ötürü hilafeti ve Osmanlı'yı hâlâ öncelemektedir. Fakat onlar da bağımsızlık olmasa da otonomi talep etmektedir. Bu iki kanadın fikir birliği yapamadığı bir konu da Ermenilerle ilgilidir. Seküler kanat, Boğos Nubar Paşa ile anlaşılan Şerif Paşa'ya Van'ın güneyine kadar olan bölgeyi Ermenilere terk etme fikrinden dolayı karşı çıkarken dindar Kürtler, Ermenilerle hiçbir şekilde birlikte bir oluşumun içine girilmemesi gerektiği görüşündedir (Karademir, 2014).

⁷ İTC'nin (1889) 5 kurucusundan 2'si Kürt'tü. Arapkirli Abdullah Cevdet ve Diyarbakırlı İshat Sukuti. Babanzade İsmail Hakkı, Botan Emiri'nin oğlu Bedirhan bey, Şeyh Ubeydulag'ın oğlu Nehri Seyit, Babanzade Ahmet Naim ve Türkçülüğün teorisyeni Ziya Gökalp de Teşkilat'ın içindeki önde gelen Kürtlerdendi (Kutlay, 2010).

Bozarslan, bu konuyla ilgili tespitinde Kürtlerin büyük çoğunluğu için Kürtlük; gerçekte Müslüman ve Osmanlı aidiyetini göstermenin bir diğer yolu oldu der. Yüzyıllar boyunca özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Kürt olmak bir gayrimüslime karşı Müslüman olmak anlamına geliyordu (Bozarslan, 2008: 99). Dolayısıyla Ermenilere karşı Osmanlı'dan yana olmak yani bütünlüğü muhafaza etmek Müslümanlığı da müdafaa anlamına gelmektedir.

3. Ulus Devlet İnşaa Sürecinde Kürtler ve Kürtlük

Kürtler arasında İslâmî mensubiyetin siyasal bir içerik kazanması daha çok Nakşiliğin bu bölgede şeyhlere siyasi bir nüfuz da sağlamasıyla ilişkilendirilmiştir (Bruinessen, 2008: 311). Yeni rejim her ne kadar gayrimüslim unsurların Anadolu'nun bütünlüğünü tehlikeye atacağı gerekçesiyle Müslümanları önceleyen bir politika geliştirmiş olsa da dinin siyasi gücü uzun yıllar rejim tarafından en önemli meydan okuyucu karşı güç şeklinde algılanmıştır (Mumcu, 2010). Seküler-sol siyasallığın olumsuzladığı ve Kürt ulusal bilincine ket vurduğunu düşündüğü 1924-38 arasında, devletin baskıcı politikalarına karşı çıkışı içeren isyanlarda⁸ yönetici elit daha çok dinin öncü bir rol oynadığını düşünmüştür (Hallı, 1972: 75). Kürtler arasında dinin siyasal bir muhteva kazanması ve Kürtlük bilincini pekiştiren bir unsur hâlini alması, özellikle beylikler döneminden sonra Kadiriliğin zayıflayıp Nakşiliğin güçlenmesiyle zaten kendini hissettirmeye başlamıştır. Bir anlamda Nakşilik, Kürtlük bilincini de oluşturan bir işlev görmüştür. Şeyhler, molla ve beylerin ayrı ayrı olan otoritelerini tek başlarına bünyelerine almış, dini, sosyal ve siyasal hayatın düzenleyicisi olmuştur. Cumhuriyetle birlikte din üzerindeki yoğun baskı Nakşiliğin muhalif bir seyir izlemesine sebep olmuştur. Bu süreçte pek çok Nakşi şeyh idam edilmiştir (Yüksel, 1993: 56). Bu bakımdan Şeyh Said isyanının bıraktığı hafıza da 1920'lerin ikinci yarısından itibaren hem devlet nezdinde Kürt siyasetinin inşasında belirleyici olmuş hem de Kürtler nezdinde İslâmî kimliğin siyasi alana etkisinde temel parametreyi oluşturmuştur (Scalbert-Yücel, 2018: 160). Buradan hareketle ilk dönem Kürt isyanlarına verilen

⁸ Gerek 1925 Şeyh Said İsyanı gerekse 1938'deki Dersim İsyanı'nda araştırmacılar Kürt millî bilincinden daha ziyade ilkinde Sünnî İslâm ikincisinde Alevî inancının etkili olduğu yorumunu yapmaktadır. En azından o dönem için bugün anlaşıldığı şekliyle milliyetçi saiklerden bahsetmenin çok da mümkün olmadığı görüşü ağırlık kazanmıştır (Hallı, 1972).

desteğin hayli fazla olmasını şeyhlerin kitleleri harekete geçirebilme kabiliyetlerinden bağımsız düşünmek mümkün değildir (Bruinessen, 2008: 311). Tam da bu nedenle başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Cumhuriyeti kuran kadroların meseleye bakışında rejim karşıtlığının sebebi olarak Kürtlükten önce din öne çıkmaktadır. Zira Kürtlerin rejime karşı tepkilerinin sebebinin din ve şeyhler olduğu düşünülmektedir (Scalbert-Yücel, 2018: 160).

Söz konusu isyanlar Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra Koçgiri İsyanı ile başlamıştır. 1925'te Şeyh Said'in isyanı belli bir taban bulmuş ve çeşitli Kürt illerine sirayet etmiştir. İsyanla birlikte Takrir-i Sükûn Kanunu TBMM'de kabul edilmiş, ülkede olağanüstü hâl ilan edilmiştir. İsyanın lideri görülen Şeyh Said ve yanındakiler, İstiklal Mahkemeleri kararıyla idam edilmiş, isyanın bastırılmasından hemen sonra 30 Kasım 1925'te 677 sayılı kanun ile tekke ve zaviyeler kapatılmıştır. Bu karar sorunu çözmüş gibi gözükse de zaman içinde kimlik yapıcı hafıza unsurlarından birine dönüşmüştür. Kürt milliyetçiliğinde önemli bir evreyi temsil eden bu gelişme özellikle dindar Kürtler arasında birinci derecede önemli referans hâline gelmiştir. Şeyh Said İsyanı sonrasında Cumhuriyet elitleri, Kürt meselesine (o zamanki ifadeyle Şark Meselesi'ne) eğilmek ve Kürtleri asimile etmek için üç ayrı rapor hazırlamışlardır. Fakat bu raporlar etkili olmamış Türk kimliğinin inşası sürecindeki isyanlar silsilesi Hoybun örgütünün başını çektiği Ağrı İsyanı ile devam etmiştir. 1927 ile 1930 yılları arasına yayılan bu isyan, devlet güçlerince sert bir şekilde bastırılmıştır. Erken Cumhuriyet devrindeki üçüncü ve önemli isyan yine devletin çok sert müdahalesi ile bastırılan Dersim Tedibi'dir (Ersanlı-Özdoğan, 2012). Bu isyanlardan en çok Şeyh Said İsyanı dinî referansla anılmıştır. Koçgiri ve Dersim isyanları ise Alevi liderler tarafından başlatılmıştır.

Öte taraftan yeni rejimin, devletin laik yapısını, Sünni çoğunluğa karşı Alevilere sigortası şeklinde sunması bu kesimlerle rejim arasında gizli bir konsensüs sağlamıştır. Söz konusu isyanları seküler milliyetçi kalkışmalar şeklinde nitelemek için yeterli veri olmasa da Alevi Kürtlerin devamlı surette seküler Kürt milliyetçisi siyasal hareketlerin içinde ağırlıklarının olması, Alevilerin devletle laiklik temelinde uzlaşması ve Atatürk portrelerinin neredeyse bir dinî kült ögesi olarak cemevlerinde yer bulması dikkate değerdir.

Tekke ve zaviyelerin kapatılması kararından da anlaşılacağı gibi dinin, yaratılmak istenen yeni toplumun önündeki en önemli engel olduğu değerlendirilmektedir. İlk Kürt isyanları üzerine rejimin yaklaşımı bölgenin modernleştirilmesi, eğitimin yaygınlaştırılması suretiyle sorunun çözülebileceği şeklindedir. Koçgiri, Şeyh Said, Ağrı İsyanı gibi Cumhuriyetin ilanından sonra Kürt bölgelerinde yaşanan isyanlara bir taraftan sert askeri müdahalelerle karşılık verilirken diğer taraftan sorunun gerçek anlamda çözümünün seküler devrimlerin icrasından geçtiği düşünülmüştür. Dönemin Başbakanı İsmet İnönü'nün yaptığı Doğu gezisi sonrası notlarında bu bakış açısı çok nettir (Öztürk, 2016). Eğitim imkânlarını ülkenin her köşesine ulaştırabildiğimizde bu sorun zaten çözülecektir. Kürt sorununun çözümü için dinin geriletilmesi de önemlidir zira Şeyh Said İsyanı doğrudan dinî bir kalkışma olarak da görülmüştür. Halifelik, dinsel vakıflar, medreseler, tarikatlar, tekke ve zaviyelerle ilgili kararlar, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile okul sisteminin sekülerleştirilmesi, Şapka Kanunu gibi uygulamalar Türkiye'de İslâm'ın yerine seküler kültürün geçtiği yeni bir durum oluşturmuştur. Kürtler hem Milli Mücadele sırasında kendilerine birtakım sözler verildiğini ve bunların tutulmadığını düşünüyor hem de Osmanlı'ya bağlılıklarının temel sebebi olan Hilafet'in ilgasını ve dinin geriletildiğini görmektedir. Oysa Osmanlı İmparatorluğu'ndaki farklı Müslüman etnik gruplar ortak dinleri dolayısıyla bir birlik oluşturabilemektedir. Atatürk'e göre ise etnik-dinsel çoğulculuk Osmanlı sisteminde en büyük kusurdur. Zira bu "Ermeniler ve Kürtler gibi gruplarca, Osmanlı'nın kendisine zarar vermesine neden olan, bağımsızlık ve özerklik arama teşebbüsüyle sonuçlanmıştır" (Muller, 1996: 175).

Osmanlı toplumsal formasyonunda ise bu kurumlar, devletle kurulan bağı inşa etmektedir. Dinin siyasi otorite ve toplumun diğer kesimleriyle ilişkide merkezi yer tuttuğu bir dönemden sonra Cumhuriyet'in ilk yıllarında Kürtler tam tersi bir tecrübe yaşar. İslâm'ın kurumsal kimliği olan Halifelik aynı zamanda farklı etnik kimlikleri bir arada tutan siyasi bir çatı işlevi de görmektedir. Hilafetin sancağı altında olmak Müslümanlar için arzu edilen bir şeydir. Bir anlamda hilafet Müslümanlar için siyasi bir tutkal işlevi görmektedir (Sayyid, 2018). Halifeliğin kaldırılması ve İslâmî düzenin yerini seküler düzenin alması, etnik ayrılıkların açığa çıkması için elverişli bir ortam oluşturmaktadır. Böylece Kürtler sadece dinsel yasaklarla değil, yanı sıra dilleri ve

kültürlerinin de yasaklanmasıyla karşı karşıya kaldılar. Homojenleştirme politikaları isyanların ardından gelen devlet şiddeti ile desteklendi. Bu süreç içinde 1924-1938 arasında 18 ayaklanma yaşandı. Bunlardan 17'si Doğu Anadolu'da gerçekleşti ve 16'sına Kürtler katılmıştır (Kirişçi-Winrow, 1997: 105). Bu isyanlardan en bilineni ve özellikle de dindar Kürtler üzerinde tesiri çok büyük olan 1925'teki Şeyh Said İsyanı'dır. Kalkışmadan sonra İçişleri Bakanı Cemil Ubaydın tarafından hazırlanan "Şark Islahat Planı" adlı raporda, Kürt bölgesinin bir umumi müfettişçe idare edilmesi ve zorunlu iskan yoluyla Türkleştirilmesi önerilmektedir.⁹ Aynı şekilde bizzat Başbakan İsmet İnönü tarafından görevlendirilen bir dönem Milli Eğitim Bakanlığı da yapmış olan 1. Umumi Müfettişi Abidin Özmen, 1935'te hazırladığı bir raporda "Türk camiası içinde kaynaştırmak istediğimiz kimseleri Kürtçe yerine Türkçe ile konuşur hale getirmek icap eder. Bu su götürmez bir gerçektir." ifadelerini kullanmaktadır (Öztürk, 2016: 79). Modernleşme, Kürt sorununun çözümü için en doğru yol olarak görülürken konuya örgün eğitim kurumları üzerinden bir ıslah faaliyeti şeklinde de bakılmıştır. Bu konuda en dikkat çekici olan ise, Kürt bölgelerinde genç yaşlarda çevre ve ailelerinden koparılan Kürt çocuklarının yatılı okullar aracılığıyla Türkleştirilmesi düşüncesidir. 1970'lere gelindiğinde, Türkiye'de 70 yatılı okulun 60'ı Kürt bölgesindedir (Bruinessen, 2017).

4. Kürt Siyasetinin Mecra Arayışı

Şeyh Said İsyanı'nda olduğu gibi Cumhuriyet dönemi laikleştirme politikalarına karşı geliştiği düşünülen Kürt isyanlarına devletin sert müdahalesi neticesinde Kürtler uzun bir aranın ardından ancak Demokrat Parti (DP) ile birlikte sahneye çıkabildiler. Hiç şüphesiz bunda çok partili hayata geçişle birlikte devletin Kürtlere yaklaşımındaki değişimin de etkisi olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan güvenlik temelli "Şark Meselesi" yerini İkinci Dünya Savaşı sonrası "Doğu Sorunu"na bırakmıştır (Yavaşca, 2016). Tek Parti döneminin asimilasyona dayanan politikalarından bunalan Kürtler için 1950'de DP'nin iktidara gelmesi belli bir rahatlama sağlamış ve Kürtler o

⁹ Feroz Ahmad, Mustafa Kemal'in "Ne mutlu Türküm diyene!" sözüne atıfla Türk ulusçuluğunun etnisiteden ziyade bölgeye dayalı ve daha kapsayıcı olduğunu vurgular. Almanya ve İtalya'nın faşist rejimlerinde popüler olan kan ve etnisite bağını temel almadığı, Türkiye sınırları içinde yaşayan ve kendi için Türk diyebilen herkesi kapsadığını söyler (Ahmad, 2014: 89). Bu yoruma göre Türkiye Fransız tipi anti-etnik bir rejime sahiptir.

dönem kahir ekseriyetiyle tercihlerini DP'den yana kullanmışlardır (Aktürk, 2015: 135). Bunun sebebi, yeni devletin kurucu ideolojisinin, etnisite ve dini Türk ulusal kimliğinden dışlamış olmasına rağmen Demokrat Parti'nin bu konudaki katı tutumu devam ettirmemesidir (Yıldız, 2004). Bunun göstergesi olarak, DP iktidarının köy jandarma karakollarını feshederek köylü nüfusun nefes almasını sağlaması ve Kürt dinî şahsiyetleri ve aşiret reisleriyle iş birliği içinde hareket etmesi gösterilebilir (Bruinessen, 1992: 340). Ayrıca Şeyh Said'in torunu Abdülmelik Fırat'ın DP'den milletvekili seçilmesi de bu çerçevede kaydedilmelidir. Kimi sosyalist Kürt aydınlarının bile o dönem CHP'ye karşı Demokrat Parti'ye yakın durduğunu ifade etmek gerekir. Çünkü Tek Parti dönemi Kürtler nezdinde Türkiye'nin geri kalanından daha baskıcı bir rejimi ifade etmektedir. Musa Anter, önemli Kürt şeyhleri ve bu şeyhlerin etkili olduğu aşiretlerden bahsettiği *Hatıralarım* kitabında DP ve Adnan Menderes'in Kürtlere yaklaşımına değinirken "iyi niyet" odaklı bir yorum yapmaktadır. Anter kendisine gelen siyaset teklifini angaje olamayacağını söyleyerek reddettiğini ancak CHP'ye karşı elinden gelen desteği vereceğini söylediğini aktarır (Anter, 1990: 121).

Bir taraftan da 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin gerekçelerinden biri Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Demokrat Parti politikalarının yeni rejimin ilkelerini zaafa uğrattığı düşüncesidir. En azından Kürtler, darbenin Tek Parti döneminin baskı politikalarını geri getireceğinden endişeliydiler. Kürt siyasetçi Tarık Ziya Ekinci bunu açıkça dile getirmiştir: "27 Mayıs günü, 25 yıl boyunca büyük acılar çeken Kürtler, Tek Parti Döneminin sürgün ve baskı politikalarının geri geleceği endişesine kapılmıştır. Çünkü 27 Mayıs askeri darbesinin söylenmeyen sebebinin Kürt sorunu olduğunu düşünmektedirler" (Ekinci, 2010: 395).

4.1. 'Kürt Solu'nun Oluşumu

27 Mayıs Darbesinin evvelinde ve akabinde yaşanan hadiseler Kürt siyasallaşmasının seyri açısından belirleyici olmuştur. 49'lar Davası¹⁰ ve ardından

¹⁰ Aralık 1959'da çoğunluğunu öğrencilerin oluşturduğu 52 Kürt, komünistlik, Kürtçülük ve ayrılıkçılık yaptıkları gerekçesiyle tutuklandı. Aralarından Emin Batu'nun ölmesi ve iki kişinin de serbest bırakılmasıyla sayıları 49 oldu. 49'lar Olayı adıyla adlandırılan bu tutuklama, Kürt siyasi tarihinin önemli dönemeçlerden sayıldı (Kutlay, 2013: 71).

23'ler Olayı,¹¹ 55 Kürt toprak ağasının sürülmesi, 485 Kürd'ün tecrit edilmesi, Sivas Kampı gibi uygulamalardan dolayı Kürtler devletle yeniden mesafeyi açmaya başlamıştır (Alış, 2012: 64-65). 49'lar adıyla bilinen kişilerin çoğu hapisten çıktıktan sonra Türkiye İşçi Partisi'ne (TİP) katılarak sol örgütlenme içine girdiler. Bu da bir bakıma sol-seküler Kürt siyasallaşmasının miladı olmuştur.

Bu dönemle beraber sosyalist renk ve anlayıştaki birey ve örgütlerin tüm Türkiye'de olduğu gibi Kürtler arasında da etkinliği artmıştır. Millî Demokratik Devrim çizgisini benimseyen Doğan Avcıoğlu gibi *Yön* dergisi çevresi, M. Ali Aybar, Behice Boran, Sadun Aren gibi sosyalist devrimci isimler ve Kürt kökenli sosyalistler TİP çatısı altında bir araya gelmiştir (Kutlay, 2013: 75-76). 1950'li ve 1960'lı yıllarda Kürt nüfusunun demografik dağılımına bakıldığında yüzde 70'ten fazlasının kırsalda yaşamaktadır. Dolayısıyla devletle teşriki mesailer de sınırlıdır. Kiteselleşme göstermiş bir siyasal kültürden bahsetmek mümkün değildir. 1970'lerde Kürt siyasallaşmasında da yeni bir kulvar açılır. Artık Kürt kimlik mücadelesinde dini kurumların rolü kısmen zayıflamaya başlamıştır. Sosyalist Kürt aydınların etkinliği ise artmaktadır. Devletin sorunlara ilgisizliği, güçlenmekte olan Marksist-Leninist cereyanın Kürtler arasında popülerlik kazanmasına yardımcı olmuştur. TİP içinde siyaset yapan Tarık Ziya Ekinci *Lice'den Paris'e Anılarım* kitabında kendi hikâyesiyle birlikte Kürt siyasal hareketinin geçirdiği evrilme sürecini de anlatır. 1965-69 seçimlerinde TİP doğu illerinde önemli başarı elde etmiştir. Ona göre tıpkı DP'ye karşı yapılan darbe gibi TİP'in kapatılma sebebi de yine Kürt sorununu, siyasetinin önemli bir parçası hâline getirmesidir. Kürtlerin Türk solundan müstakil yeni bir siyasi hareket içine girmeleri ise TİP dışındaki sol örgüt ve partilerin sosyalist Kürtleri milliyetçi olmakla itham etmesidir (Ekinci, 2010: 873-957). 1970'lere gelindiğinde Kürt siyasal hareketi muhafazakâr bağlarından epeyce kopmuş gözükmekteydi fakat yine de o dönemde ayrılıkçı bir karakter ka-

¹¹ Bu tutuklanmanın sebebi, 1961 Anayasası'nın sosyalist kesimlere sağladığı görece özgür ortamdan faydalanarak 1963 yılında çıkarılan *Deng* dergisinin yayınlarıdır. Kürtçe ve Türkçe yazılarla şiirlerin yayımlandığı dergi Kürt bölgelerini az gelişmişliğin ve unutulmuşluğun kurbanı "Bilinmeyen Doğu" şeklinde tanımlamaya başlamıştır. Bu tanımlamanın içeriği şöyledir: "Doğu'da kendi ana dili olan Kürtçeyi konuşan, örf, adet ve ananelerini devam ettiren, geniş bir müzik ve folklor dünyasına sahip etnik yapısını muhafaza eden bir grubumuz vardır. Bu bir gerçektir."

zandığını söylemek zordur. Milli Nizam, Milli Selamet ve daha sonra Refah Partisi dindar Kürtler için önemli edresler olmakla beraber müstakil bir Kürt siyasal hareketi anlamında giderek seküler yön ağır basmaktadır. Yine de sol-seküler Kürt siyasal hareketi, sol partiler içinde kitleselleşme imkanı bulamadığından ve bölgenin siyasi tercihleri ağırlıklı olarak muhafazakâr olduğundan, Kürtlerin tercihleri de bu değerlere daha yakın duran merkez sağ partilerden yana olmuştur. Kürtlerin ağırlıkta olduğu bir siyasi mecra olması sebebiyle, HEP'in bölgede taban bulma imkânı TİP gibi Türk-solu tabir edilen partilere göre daha yüksek olmuştur.

Turgut Özal'la beraber oluşan liberal iklim dindar kesim ve Kürtler için görece özgür bir ortam sağlamıştır. Bu ortam kendini özellikle yayın hayatında hissettirmiştir. Özal, Kürt sorununa dair yaklaşımını ve bu yaklaşımını neden hayata geçiremediğini şu sözlerle ifade etmiştir:

Bu Güneydoğu meselesine daha önce el atabilir, siyasi çözüm arayışına girebilirdik. Ama unutmayın... Anavatan'ın ilk iktidar devresinde, sivil rejime geçiş mücadelesi vardır. Aşağı yukarı 1,5-2 sene, benim bazı bakanlarım, benden çok Kenan Paşa'ya kulak verdiler... Benden değil ondan ürktüler... Bir de, öncelikle ekonominin darboğazlarını, döviz meselelerini aşmak zorundaydık. Askeri rejimden çıkmış bir ülkede, yeni askeri darbeleri önlemek için bunu böyle yapmalıydık (Barlas, 2001: 15).

Turgut Özal'ın, başbakanlığı döneminde (1983-1989) devletin sert önlemlerinin PKK'dan çok Kürt vatandaşları rahatsız ettiğine dair uyarıları devletin güvenlik birimleri tarafından rahatsızlıkla karşılanmıştır. Buna rağmen Cumhurbaşkanlığı sırasında konuyu Milli Güvenlik Kurulu'nun gündemine taşımış (1992) ve iki Kürt raporu hazırlatmıştır (Heper, 2008: 210).

Bu arada Refah Partisi (RP) ise Kürt sorununun çözümünde dine kilit rol biçerek bölgede ciddi bir alternatife dönüşmüştür. Nitekim 1994 yerel seçimleri ve 1995 genel seçimlerinde RP, Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerinde Türkiye ortalamasının çok üzerinde oy almıştır (Aktürk, 2015). Bu durum, siyasal olarak dışlanmış Kürtlerin dini merkeze alan bir partiye ümit bağlamaları olarak görülebilir. Hamit Bozarslan merkez partilerin dışındaki alternatiflere yönelimi, "Kürt siyasal alanının merkez kaç oluşuyla" açıklamaktadır. Bu

durum bir anlamda Kürtlerin geniş çaplı ve legal alanda kalarak yaptıkları protesto şeklinde değerlendirilebilir (Bozarslan, 1996).

Kürtler için din ve gelenek önemini muhafaza ederken HEP'ten sonra HADEP'le yoluna devam eden sol-seküler çizgi, Kürtler arasında aşiret bağlarını ve şeyhlerin etkisini kırmayı arzu etmektedir. Çünkü bu yapının Kürtlerin özgürleşmesinin önündeki en önemli engel olduğunu düşünmektedir. Genel olarak Türkiye'deki solun bir arazi olarak ortaya çıkan halkın ortak değerlerini değiştirme çabası ve küçümseme Kürt soluna da benzer şekilde yansımıştır. Fakat sol mahreçli Kürt siyasal hareketi zaman içinde milliyetçi bir çizgiye evrilmiş ve HADEP 1999 yerel seçimlerde bir büyükşehir (Diyarbakır), 6 il belediyesi (Ağrı, Batman, Bingöl, Hakkari, Siirt, Van) olmak üzere toplam 37 belediye kazanmıştır. Sol söylemi geri planda tutup Kürtlüğü öne çıkarmaya başladıkça sol-seküler siyaset, Kürtler arasında daha fazla taraftar bulmaya başlamıştır. Milliyetçiliğin farklı kesimler tarafından yoruma açık bir inşa süreci olmasının bunda payı büyüktür. Kürt siyasal alanında milliyetçilik dindar halkı sol-seküler aktör ve partilere yaklaştırmış, bir taraftan da sekülerleşme arttıkça milliyetçilik daha da güçlenmiştir. Bu anlamda Martin Van Bruniesen'in Suriye ve Türkiye üzerinden yaptığı tespit ilginçtir. Van Bruniesen, şeyhlerin giderek etkilerini yitirmelerinde başta gelen nedenin devletin dini alana müdahalesi olmadığını söyler. Türkiye'deki Kemalist laik politikaların şeyhlerin toplumdaki etkisini kırdığı ve özellikle Şeyh Said İsyanı'ndan sonra pek çok şeyhin Suriye'ye geçtiği gerçeğine rağmen bunu iddia etmesi ilginçtir. Şeyhler çok ciddi bir toplumsal etkiye sahipken 1950 ve 1960'larda Cezire bölgesi hızlı bir değişime uğrar, yeni yollar yapılır, okullar açılır, makinalaşma ve kentleşme ile birlikte iş imkânları artar. Bu süreçte Kürt köylerine radyo girer ve Kürtler ilk kez Nasır'ın Arap milliyetçisi söylevlerini radyodan dinlemeye başlar. Irak'taki Kürtlerin sürdürdüğü savaşın da bir neticesi olarak Kürt milliyetçiliği yükselmeye ve anti-milliyetçilikle özdeşleşmiş şeyhlerin toplumdaki siyasi gücü hızlıca azalmaya başlar (Bruinessen, 2008: 376-378).

Kürt halkının gelenekçi dönemden sıyrılması ve modern döneme geçmesi fikri ile hareket eden bu politik çizgi, sadece siyaset kurumu üzerinde değil tüm toplumsal kurumlar üzerinde etkili olmuştur. "Toplumsal devrim" fikrinin bir tezahürü olarak her alanda özgürleşme, beraberinde ataerkil yapının yerleşik kurumları ve kalıplarıyla mücadeleyi gerektirmektedir. Bu siyasi ha-

reket, ağaların etkisinin kırılması, küçük yerleşim yerlerinin kendine özgü kontrol mekanizmalarının, şeyh ve akıllerin, arabulucuların toplumdaki ağırlığının aşınması, aile kurumunun ve muhafazakâr değerlerin merkezi olmaktan çıkması, kadının özgürleşmesi gibi alanlarda da bir değişimin taşıyıcısı olmuştur.

Kendisi de sol-seküler Kürt siyasal hareketi içinde yer alan Naci Kutlay gelenekten moderne, modernden postmodern evreye geçiş anlamında Kürt toplumundaki değişimin Kürt milliyetçiliğine etkisine dair şu tespiti yapar:

Giderek modernite güç kazanıyor. Kürtlerde de böyledir bu. Gelenekçi kesimin kimliği gecikerek de olsa değişime uğrar. Oysa modern kesimin ve anlayışın kimliği daha da hızlı değişir. Daha çok 'alt kimlik' taşıma özelliği gösterir. Modernitenin özgül karakteri; akıl, sanayi ve aydınlanmacılığa dayanmaktadır. Kürtleri bu genel nitelemenin dışında tutamayız... Modernitenin bir başka özelliği de güçlü, merkezi ve yer yer önemli ölçüde otoriter yapılanmalar ortaya çıkarmasıdır. Oysa baskın kültürel-etnik ve dinsel kimliklerin asimile ettikleri/etmek istedikleri topluluklar ise anti-otoriter, anti-militer ve merkezci olmayan yerel yapılara meyyaldirler. Mücadeleleri böylesi özlemleri amaç edinir. Demokratik nitelikler içerir özlemleri. Sözü ettiğim gelenekçi kimlik bu iki dönem öncesinin feodal ve dinsel ağırlıklı kimlikleridir. Moderniteyi aşan yeni evre 'modernizm ardılı' postmodern evredir. Kürtler bunu yaşama şansına sahip olmadı. Ancak fikirlerden etkilendikleri de bir gerçek (Kutlay, 2013: 9).

Ezcümle Kürt modernleşmesi, Marksistlerce "feodal yapı" şeklinde tabir edilen şeyh, ağa, aşiret, gibi üstyapı kurumlarının değişime başlamasıyla birlikte hızlanmıştır. Bu yapının bizatihi kendisi sol-seküler-Marksist siyasi çizgi tarafından Kürt uluslaşmasının, Kürt modernleşmesinin önündeki en büyük engel görülmektedir. Kürt modernleşmesindeki bu gecikme dolayısıyla Kürt uluslaşmasının da geciktiği düşünülmektedir (Can, 2016). Zira aşiret ilişkilerinin sağ partiler tarafından oy toplamak maksadıyla araçsallaştırıldığı, aşiret ileri gelenlerinin ise kendi iktidarları için bu ilişkiyi kullandıkları varsayılmaktadır. Bu çerçevede Kürt siyasallaşmasının sol-seküler aksta güç kazanmaya başlaması, Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da modernleşmenin tezahürleri olan geleneğin zayıflaması, kentleşmenin artması ile doğru orantılıdır.

Aslında bu durum, erken Cumhuriyet devrinden itibaren yeni rejimin Batılı, modern laik politikalarıyla da uyumlu seyretmektedir.

Kürt siyasallaşmasında sol-seküler çizgideki aktörlerin 1950-1974 dönemine özel vurgu yapması, bu dönemde Doğu'nun gelişmemişliği sorununun etno-bölgesel bir sorun şeklinde nitelenmeye başlanmasıyla alakalıdır. Kürt solunun temelleri bir anlamda TİP ve Doğu Devrimci Kültür Ocakları (DDKO) ve bunların birlikte tertip ettikleri Doğu Mitingleri ile atılmıştır. Yine geleneğin reddiyesi de bu dönemde söylemselleşmiş, Kürt solu ve Türk solu, halkların kardeşliği söylemiyle Doğu'da adı Kürt olan farklı bir halkın yaşadığını dile getirmeye başlamıştır. Bu dönüşüm, aynı zamanda demografik hareketlerin yaşandığı, kentleşmenin arttığı, köylü nüfusun şehirlere doğru hareket etmeye başladığı, eğitim imkânlarının kırsala ulaştırılmaya çalışıldığı bir dönemde gerçekleşmiştir (Özdoğan-Uçarlar, 2012).

4.2. Etnik Milliyetçi Kürt Partileri

Sosyalist Türkler ve Kürtlerin birlikte oldukları TİP'i dışarıda tutarsak Kürtlerin müstakil ve Kürt etnik kimliğini temel alan yasal siyasi parti kurmaya başlamalarının tarihi Halkın Emek Partisi (HEP)'in kurulduğu 1990'a kadar geri götürülebilir. Demokrasi Partisi (DEP), Halkın Demokrasi Partisi (HADEP), Demokratik Halk Partisi (DEHAP) gibi Demokratik Toplum Partisi (DHP) de "terör örgütü PKK ile arasına mesafe koymamak", "ayrılıkçı amaç gütmek" gibi gerekçelerle kapatılmıştır. Akabinde kurulan Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) ve ondan sonra kurulan Halkların Demokrasi Partisi (HDP), AK Parti'nin öncülüğünde çıkan parti kapatmayı zorlaştıran anayasa değişikliği sayesinde kapatılmamıştır. Söz konusu partilerin ilişkili olduğu bilinen terör örgütü PKK (Kürdistan İşçi Partisi) ise 1978'de kurulmuştur. Kurulduktan kısa süre sonra 1980'lerin başından itibaren başvurdukları şiddet eylemleri ile Türkiye'nin birinci derecede güvenlik sorunu hâline gelmiştir. Bu tarihten itibaren PKK, bir taraftan devlete karşı savaş açarak diğer taraftan da Kürt bölgelerinde de şiddet kullanarak Kürt siyasetinde aktörleşmiştir.¹²

¹² Öcalan, İmralı yargılamasında örgütün şiddet kullandığı dönemi 1984'ten öncesi ve sonrası şeklinde ikiye ayırmakta; silahlı mücadelenin 1984 öncesinde bölgedeki ağalara ve şeyhlere, 1984 sonrasında ise devlete karşı yürütüldüğünü ifade etmektedir (Tekin, 1013).

Örgütün kurucusu ve lideri Abdullah Öcalan'ın Kürt sorununun çözümüne dair değişen yaklaşımları, PKK'yı olduğu gibi siyasetteki temsili görülen partileri de etkilemiştir. Dolayısıyla devletin yaklaşımında örgüt ve parti çoğu zaman birlikte ele alınmıştır. Uzun yıllar Kürtlerin demokratik ve kültürel hak talepleri PKK'nın egemenlik taleplerinden bağımsız değerlendirilememiştir. Yukarıda bahsedilen siyasi partilerin Kürtler arasında taban bulmaya başlamasında da PKK'nın ve lideri Öcalan'ın görüşlerindeki taktiksel değişim etkili olmuştur. Bunu izah edebilmek için evvela PKK'nın kuruluş ideolojisi ve zaman içinde söylem ve siyasetindeki değişimlerine bakmak yerinde olacaktır. PKK kurulduğu yıllarda dine çok mesafeli Marksist sol bir örgüttür. Sadece devlete değil Kürt toplumundaki aşiret ve tarikat gibi geleneksel kurumlara da savaş açmıştır. Bunları emperyalist, işgalci Türk devletinin ajanı olmakla suçlamış ve Kürt ulusal kimliğinin oluşmasının önünde engel görmüştür. Sünni İslâm'ı devlete bağlılığı telkin ettiği için eleştirmiştir. 1978'de kaleme aldığı *Kürdistan Devriminin Yolu* adlı kitabında İslâm için şöyle der:

Kürt'ün beyninde ve yüreğinde milli inkârı hazırlayan ve kaleyi içten fetih rolü oynayan bir 'Truva Atı' gibidir. Mezhepleri ve tarikatlarıyla yerli ve yabancı feodallerin elinde sömürüyü gizleme, ümmetçiliği geliştirme, milli değerleri unutturma aracı haline gelen İslâmlık, Ortaçağ'dan günümüze kadar Kürtlerde milli direnme ruhunu öldüren en büyük ideolojik araçtır. Feodal dönemde Kürtlerin tarihine İslâmlık gibi sokulan bir 'Truva Atı' da, hainleşen aşiret reisleri ve feodallerdir (Öcalan, 1993: 25).

Buradan da anlaşılacağı gibi PKK, Marksist ideolojiyle de uyumlu şekilde dine karşı hayli katı ve militan laik bir yaklaşıma sahiptir. Tıpkı Cumhuriyeti kuran kadroların Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu modernleştirirsek isyanları besleyen ortamı da dönüştürmüş ve dolayısıyla sorunu çözmüş oluruz yaklaşımı gibi sol seküler Kürt elitleri da Kürtleri modernleştirmek suretiyle Kürtlük bilincine ulaşacaklarını düşünmüştür. Bu anlamda Cumhuriyet Türkiye'sinin bazı uygulamalarını taklit eden bir yapı ortaya çıkmıştır.

PKK'nın ilk 10 yılındaki yayınlarında, Öcalan'ın dini kabullerin ve kurumların, "milli direnme ruhunu öldürdüğü" ve emperyalizmin truva atı olduğu görüşü işlenir. Kürtler arasında son derece mümtaz sayılan Said Nursi ve Şeyh Said gibi dini yönü güçlü figürler emperyalist ekollerin ajanları sayı-

lırlar. 1990'a gelindiğinde ise Öcalan, dini kavramları kullanmanın gereğini ifade etmeye başlar ve PKK'nın 4-13 Mayıs 1990'da Lübnan'da toplanan "2. Ulusal Konferans"ında bu yönde karar alınır. Bu karar aynı yıl Öcalan'ın *Din Sorununa Devrimci Yaklaşım* adlı kitabına yansır. Kitapta Kemalist rejimin dini, kurtuluş mücadelesinde kullandığını daha sonra ise 'irtica' diyerek dine karşı ikiyüzlü bir tutum sergilediğini söyler (Öcalan, 2008: 50). "İslâm enternasyonalizmi", "dinin antiemperyalist, antisömürgeci temelleri" gibi vurgular Kemalist kesimlerce kaygı verici bulunmuştur (Öcalan, 2008: 123). Bu gelişmeler PKK'nın 'Kürt-İslâm sentezi' peşinde olduğu şeklinde yorumlanmıştır (Mumcu, 2020).

PKK'nın 1990'lı yıllarda dine karşı bu sert tutum ve söyleminden vazgeçmeye başlamasında bölgedeki Hizbullah'ın Kürtler arasında etkinliğini arttırmaya başlaması ve dine bu denli karşıt bir tutum takınarak dindar Kürt halkına nüfuz etmenin imkânsız olduğunun farkedilmesi sebep olmuştur. Başka bir ifadeyle Kemalist rejimi dini kullanmakla eleştiren Öcalan, aynı yoldan giderek dine karşı daha ılımlı bir söylem benimsemeye başlamıştır (Ertosun-Tomaslar, 2015). Bu dönemde laikliğe dair eleştirileri de dikkat çekicidir. Zira bir dönem savunduğu Sünni İslâm'ın ulus bilincinin önünde engel olduğu görüşüne benzer şekilde laikliği Orta Doğu halklarının sınıfsal ve ulusal kurtuluşlarını örtbas etmede kullanılan bir Batı oyunu olarak görür (Öcalan, 2008: 49-50). Bu sayede İslâm'ı sosyalizmle uzlaştırmaya çalışmaktadır. Hatta *Demokratik Devrimde Halk Serhildanları* kitabında "Asr-ı Saadet Müslümanlığı neyse, günümüzün PKK'sı odur. PKK, Arabistan'daki Asr-ı Saadet İslâmı'nın, Kürdistan'da ortaya çıkmış biçimidir." ifadelerine yer verir (Öcalan, 2016: 117).

PKK ve Öcalan'ın laiklik ve din konusundaki görüşleri konjonktürel bir şekilde değişmektedir. Örneğin Kemalist laiklik anlayışını eleştirmesine rağmen 28 Şubat 1997'deki darbeyi destekleyen ifadeleri bulunmaktadır:

28 Şubat süreci, aslında yarım kalan, tam uygulanamayan bir yeniden restorasyon adımıdır. Raydan çıkan devleti tekrar meşru çizgisine çekme hareketidir. İdeolojik olarak da devlet tarikatlar cumhuriyetine dönüşüyordu. Cumhuriyet, eksik olan laiklik ilkesini tümüyle kaybetme durumuna geliyor-du. Laiklik ve hukuk ilkesinden çok uzaklaşmıştı (Öcalan, 2008: 50).

Sert bir İslâm karşıtlığı ile başlayan, 1990'larda kısmen yumuşayan ama laiklik vurgusunu kaybetmeyen terör örgütü PKK, 2000'lerin başından itibaren yeni bir dönüşüm evresine girmiştir. Artık demokratik söylemi öne çıkarmaktadır. Hapse girmesinden itibaren yöntem olarak da "demokratik özerklik", "özyönetim" gibi, yasal zeminde siyaset yapan Kürt partilerinin de savunduğu görüşleri Öcalan hapisanede yazıp konuşmaya başlar. Seküler-sol Kürt hareketinin, (Birinci Dünya Savaşı'ndaki öncülerini belli ailelerden gelen liberal, seküler Kürt aydınlar oluşturur) Avrupa ile kurduğu temas, liberal değerleri ve çokkültürlülük söylemini benimsemelerine yol açmıştır. Abdullah Öcalan'ın hapiste geliştirdiği yeni söylem de bununla uyumludur. Toplumsal cinsiyet, kadın hakları, ekolojik siyaset gibi 1970'li ve 1980'lerdeki "halkların kardeşliği" enternasyonalizminden başka bir yere gidilir (Bozkurt, 2015). Öcalan, İmralı'da geçirdiği zaman zarfında evvela "bağımsız Kürdistan" fikri yerine alternatif birlikte yaşama modelleri üzerinde durmaya başlamıştır. Ona göre yeni bir ulus devlet inşa etmek var olan sorunları daha da derinleştirecektir. Çünkü var olan ulus devletler sistemine girmek "kapitalist, erkek egemen, doğa düşmanı" bir sisteme eklenmek anlamına gelecektir. Bunun yerine radikal bir demokratikleşmeden bahseden Öcalan, PKK'nın Sovyet etkisinden çıkıp Batı'ya eklenildiği bir dönemde tutuklanır. Örgüt silahlı eylemlerine devam ederken, hem Öcalan'ın söylemlerinde hem de siyasi kanatta oldukça liberal, bağımsızlık fikrinden ziyade demokrasi vurgulu bir söylem geliştirilir. Markist literatürün yanında Foucault gibi postyapısalcı düşünürleri, Murray Bookchin gibi "devletsiz toplumu" öneren anarşistleri okur ve bunlardan etkilenir (Gürer, 2018: 328-329). Bookchin, özgür bir toplumsal modelin gelişiminin güçlü devlet organizasyonları ile değil ancak özgürlükçü yerel yönetim modelinin geliştirilmesiyle mümkün olacağı üzerinde durmaktadır (Bookchin, 1999). En küçük birimden başlayarak halk meclisleri önerir. Öcalan, PKK'nın siyasi uzantısı partilerin telaffuz ettikleri "demokratik özerklik", "öz savunma", "halk meclisleri", "kantonal yönetim" fikrini Bookchin'den esinlenerek geliştirmiştir.

Bu arada örgüt yapısında da birtakım değişiklikler olur. Örgüt Nisan 2002'deki 8. Kongre'de Kürdistan Özgürlük ve Demokrasi Kongresi (KADEK) adını alır. 2005'de ise PKK'yı da içine alan şemsiye örgüt olarak KCK (Kürdistan Topluluklar Birliği) kurulur.

2000'lerdeki değişimin sebepleri arasında kuşkusuz Millî Görüş kökenli olan AK Parti'nin Kürtler tarafından desteklenmesi ve iktidarını giderek güçlendirmesi, bunun yanında da örgütün artık yüzünü Batı'ya dönmesi ve liberal dünyaya kendini kabul ettirme çabası vardır. Yeni söylemiyle PKK ve Kürt siyasi partileri, hem Batı ile hareket etmeyi öne çıkarmakta hem de AK Parti'yi gerici görmeye devam eden Kemalist çevrelerle bazı noktalarda örtüşmektedir. AK Parti'nin devlet ve toplumu dindarlaştırmak amacını taşıdığına dair görüş Kemalist kesimlerce olduğu kadar PKK lideri Öcalan ve DTP (Demokratik Toplum Partisi) tarafından da dile getirilmektedir. Başörtüsüne serbestlik getiren yasa çıktığı zaman DTP milletvekili Hasip Kaplan "Sınırsız özgürlük hiçbir ülkede yoktur. Örneğin başörtülü bir general göremezsiniz. Asker, hâkim, polis, öğretmen gibi meslek gruplarının kendine özel kuralları vardır. Bu kuralları benimseyen, gider oraya kaydolur. Bu teklife göre türbanlı bir milletvekili de Meclis'e girebilir. Dolayısıyla MHP'nin bu önerisi, dini inanç ve özgürlüklerin sağlanmasını hedefleyen bir öneri değil. Toplumda daha çok tartışma yaratır. Bu haliyle teklifi desteklemeyiz." demiştir (Dicle, 2008). PKK'nun kendini laikliğin teminatı göstermeye başladığı bu dönemde DTP'li vekiller de benzer mesajlar vermektedir. KCK yöneticilerinden Murat Karayılan, Hasan Cemal'e verdiği röportajda "PKK'yi bastırmak imkânsız. Ama varsayalım PKK bastırıldı, bitirildi. O zaman ne olur bölge biliyor musunuz, gericiliğin merkezi olur Güneydoğu..." diyerek devletin yerleşik korkularından istifade etmeye ve kendini bunun üzerinden kabul ettirmeye çalışmaktadır (Cemal, 2009).

Siyasette ise bu söylemi en çok dile getiren isimlerin başında DTP Eşbaşkanı Aysel Tuğluk'un geldiği söylenebilir. Tuğluk, *Radikal gazetesinde* yayımlanan Kemalistlere ittifak çağrısı niteliğindeki yazılarında Cumhuriyet'in kazanımlarının Türk-İslâm karışımı bir milliyetçilikle tehlikeye düştüğünü savunmaktadır. Tuğluk, taktiksel bir ilişkiyi kastetmediğini, Cumhuriyet'in kuruluş sürecindeki tarihsel deneyimden de yararlanarak, yeniden bir ortaklık kurulması gerektiğinden söz ettiğini vurgular:

Kemalistler, sol, muhalif ve aydın çevreler Kürtlerle uzlaşmanın kaçınılmazlığına inanıyorsa, ılımlı İslâm denilen ve aslında ne olduğu, nasıl tanımlanacağı çok da belli olmayan ve tamamen 'imparatorluk' güçlerinin imalatı bu

projeje karşı modern aklın ve demokratik kültürün birbirini kabul eden zemininde buluşabilmelidir (Tuğluk, Radikal İki, 2008).

Tuğluk, bir başka yazısında ise Misak-ı Milli'nin Kürt sorununun olmazsa olmaz unsurlarından biri olduğunu ifade ettikten sonra "Birinci Dünya Savaşı'nın en onur kırıcı anlaşmalarından biri olan Sev'r'in Türk-Kürt çatışması üzerinden yeniden kurgulandığına" dikkat çekerek bir anlamda littifak çağrısı yaptığı Kemalist çevrelerin hassasiyetine cevap vermektedir (Tuğluk, Radikal İki, 2007).

Laiklik hassasiyetinin aşırı vurgulandığı bu dönemin akabinde "gerçek İslâm" a vurgu yapılan yeni bir açılım dönemine girildiği söylenebilir. Abdullah Öcalan'ın önerisiyle toplanan ve açılış konuşmasının okunmasıyla başlayan (2014 Mayıs) Demokratik İslâm Kongresi, 300'den fazla katılımcıyla bölgedeki tüm "Kürdi unsurları" kapsamayı amaçlamıştır. Öcalan'ın konuşması "Mümin kardeşlerim" hitabıyla başlamıştır. Yine konuşmada "Birbirinizi tanıyasınız diye sizi farklı kavimler halinde yarattık!" ayetine vurgu yapılmış "çoğulcu, demokratik, eşit ve özgür bir İslâmî Milletler Birliği"nden söz edilmiştir. Demokratik İslâm Kongresi PKK'nın dindar Kürtleri kazanma stratejisinin bir ifadesi olarak okunabilir. Nitekim Kürt milliyetçiliğini İslâmî referanslara dayandırma arayışı olarak da değerlendirilmiştir (Ertosun-Tomaslar, 2015).

Yukarıda da değinildiği gibi PKK'nın dönem dönem değişen stratejileri olmakla birlikte şu genellemeyi yapmak mümkün gözükmektedir; PKK, 1993'te bayrağındaki orak çekiç amblemini kaldırdıktan, 1990'lı yıllarda egeyen eski sol jargonu bıraktıktan ve onun yerine daha milliyetçi bir söylem kullanmasıyla birlikte dindar Kürt halkı arasında daha fazla kabul görmeye başlamıştır. Bu süreçte medrese geleneğinden gelen bazı melelerden de istifade edilmiştir. PKK'ya ait televizyon kanallarında Kur'an okunmaya ve meleler konuşturulmaya başlanmıştır. Dini dışlamaktan vazgeçme süreci aynı zamanda PKK'nın Kürtlük vurgusunu daha da öne çıkarmaya başlamasıyla paralellik arz etmektedir (Scalbert-Yücel, 2018: 167). Buradan da anlaşılacağı gibi PKK'nın taban genişletme stratejisinde din ve milliyetçilik birlikte kullanılmıştır. Dindar kesime yaklaşmak için Kürt milliyetçiliği daha fazla vurgulanmaya başlanmıştır.

Seküler bir örgüt olan PKK, din karşıtı söyleminini terk etmeye başladığı süreçte örneğin “emperyalizmin truva atı” diye nitelediği Şeyh Said’i önemsemeye, daha önce gerici şeklinde tahkir ettiği isyanını ise milliyetçi karakteri ile öne çıkarmaya başlamıştır. Bu çerçevede örgüt özellikle Avrupa’da cami merkezli bir örgütlenme içine de girmiştir. Dindar Kürtlere yakınlaşmak adına Bremen ve Paris’teki iki camiye Şeyh Said ismini vermiştir. Yine bu politikanın bir uzantısı olarak Diyarbakır’da Şeyh Said ve arkadaşlarının asıldığı meydanda 2011’de “sivil Cuma” namazı kılmaya başlanmıştır (Scalbert-Yücel, 2018: 167).

Buna mukabil PKK’nın “sivil Cuma” gibi etkinlikleri, dindar Kürtler tarafından çoklukla dinileşmek değil de dini araçsallaştırmak şeklinde yorumlanmıştır. Cuma namazlarının politik bir amaç için seferber edilmesi, yahut Doğu ve Güneydoğu’nun bazı illerinde hendek kazmak suretiyle kurtarılmış bölgeler ilan edilmesi ve bunun Hz. Muhammed’in Hendek Savaşı’na referansla meşrulaştırılmaya çalışılması, PKK etkisindeki siyasi hareketin dindarlaştığından çok dinî alanı sekülerleştirdiği şeklinde değerlendirilmiştir.

Ayrıca PKK-HDP çizgisindeki İslâm açılımı daha radikal-sol-seküler Kürt milliyetçileri tarafından eleştirilmekten kurtulamamıştır. Daha doğrusu Demokratik İslâm Kongresi gibi girişimlerin İslâmcı Kürtleri heyecanlandırmasına kuşku ile bakan sosyalist Kürt milliyetçileri de vardır. Demokratik İslâm Kongresi üzerine yapılan değerlendirmelerde kimi İslâmcı Kürtlerin “Rojova sözleşmesini” Medine Sözleşmesine benzetmeleri ve Kürt-İslâm sentezinden bahsetmeleri, eşbaşkanlık uygulamasını İslâm’ın adaleti ile ilişkilendirmeleri “Gün gelecek bütün dünya, insan haklarını ve İslâm’ı Kürtlerden öğrenecek” gibi Kürtlerin dindarlığına vurgu yapan ifadeleri eleştiren yaklaşımlar da söz konusu olmuştur. Şu vurgu onlardan biridir:

“Kürtler ister ateşe tapar, ister Allah’a inanır, ister güneşe döner yüzünü. Bu hiç kimseyi ilgilendirmediği gibi, Kürtlerin özgürlük mücadelesinden ılımlı ve demokratik cihadçılık türetmek de ‘caiz’ değildir” (Erden, 2015).

Bu görüş seküler sol Kürt hareketi içinde kendine yer bulmuştur. Ancak Kürtlerin dindar bir halk oldukları gerçeğinden hareketle Kadri Yıldırım, Altan Tan, Nimetullah Erdoğan gibi dindar figürler partiye davet edilmiş ve HDP hem Türk solu ile ittifak kurarak hem de dindar Kürt figürleri partiye

davet ederek demokrasi söylemi üzerinden yeni bir yol çizmeye çalışmıştır. Bu süreçte “Demokratik İslâm” vurgusu öne çıkartılmıştır. “Sivil cumalar”, “yas oruçları”, Kurban Bayramında Kobane için deri toplamak, çatışmalarda ölen PKK’lılar için “şehitlik” kavramının kullanılması vs. bir “sol ilahiyat” oluşturma çabası olarak değerlendirilmiştir (Palabıyık, 2018: 11). Örgüt bu konuda belirli kazanımlar elde etmişse de bu isimlerin bir kısmı, PKK’nın şiddet ve silahla arasına mesafe koyamamasından dolayı, bu yapıyla yollarını ayırmıştır.

1980’lerden itibaren güçlenen PKK-KCK-HDP-DTK hattını, bölgedeki İslâmî grup ve partilerden ayıran temel özellikler, Türkiye soluyla paylaştığı tarihi miras ve modernist-seküler karakteridir (Çiçek, 2015: 84). Hiç kuşkusuz zor ve rıza ile hegemonik bir etki oluşturan baskın hattın modernist seküler karakteri, Avrupa ve ABD’nin desteğini alabilmesini ve diasporada kolayca örgütlenmesini sağlamıştır. Dolayısıyla Kürt sorunu, söz konusu güncel aktörlerin seküler sol karakteri üzerinden uluslararasılaşabilmiştir. Zira liberal hegemonyanın ve çokkültürlülük söylemlerinin revaçta olduğu dönemde yerel kültürler arası ve etnik çatışmalar güçlendirmiştir.

Bu süreçte Batı medyası ve siyasi aktörleri özellikle üçüncü dünyadaki tüm etnik, dini ve kültürel kimlik taleplerini destekledi. Bu anlamda sol söylemin Kürt siyasallaşmasında baskın hâle gelmesinin dünyadaki konjonktürle de ilişkili olduğu ifade edilebilir. Solun üçüncü dünyadaki kimlik temelli halk hareketlerine tesir etmesi, Soğuk Savaş’ın çift kutuplu dünyasının da bir sonucuydu. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Orta Doğu’nun vekaleten kurulmuş devletleri gibi aydınları için de temelde iki seçenek vardı. Bir kısmı Marksizm-Leninizm bir kısmı ise radikal milliyetçilikle mücadelelerine ideolojik çerçeve oluşturuyordu. Bu ideolojiler kendi hususi durumlarını evrensel bir doktrine ekleme ve meşrulaştırma imkânı sunuyordu (Bozarslan, 2018). Ayrıca sosyalizm ve milliyetçiliğin karşıtlık içindeki yanyanalığı evrensel bir harekete eklenerek başlayan pek çok yerel direnişi kendi milliyetçiliğini keşfetme noktasına getirmiştir. Bunun yanında 1970’ler ve 1980’lerde yurt dışına giden Kürtler orada farklı ülkelerden gelen Kürtlerle tanışmış ve bu da alttan alta sosyalizm ve Kürt milliyetçiliğini aynı anda beslemiştir.

Nitekim PKK'nın seküler sol bir örgüt olarak kurulmasında ve güçlenmesinde Avrupa'daki Kürt diasporası çok etkili olmuştur. Hatırlanacağı gibi bu durum yani diaspora deneyimi 19. yüzyıldaki Kürt siyasal elitleri için de geçerlidir. Liberal-seküler Kürt aydınlar o dönem de Avrupa'daki 'ilerici' fikirlerden etkileniyordu. Abdülhamid karşıtı meşrutiyet yanlısı Kürtlerin bir süre sonra kendi etnik kimlikleri namına milliyetçiliklerden etkilenmeleri, muhalif Kürtlerin İstanbul'daki sürgün dönemlerinde gerçekleşmiştir. Sürgün bir anlamda Kürt milliyetçiliğine ebelik etmiş, Kürt dili, tarihi, yayıncılığı bağlamında bir uyanış gerçekleşmiştir (Bozarslan, 2002).

Eğitimin sekülerleştirici etkisi ve dönemin moda akımı olan milliyetçiliğin yükselişine katkısı özellikle İstanbul'daki eğitimli Kürtler arasında kendini hissettirmiş, Kürtler arasında modern eğitimin yaygınlaşması ile birlikte ilerideki siyasal taleplerin de zemini hazırlanmıştır. Dindar Kürtler nezdinde ise bu sekülerleştirici politikalar hiç de masum girişimler değildi. Kürtlerin İslâmî kimliğini azaltmayı ve nihayetinde yok etmeyi amaçlamaktadırlar. Bu rasgele yapılan bir iş de değildir. Kürtleri ümmetin parçası olmaktan çıkarmak isteyen emperyalist Batı'nın bir planıdır. PKK'nın da ilk dönemde sıklıkla kullandığı "anti-emperyalistlere karşı halkların kardeşliği" söylemini görüşmeler sırasında dindar Kürtlerin, PKK'yı eleştirmek için "ümmetin parçası olmak", "birlik olmak" kavramları üzerinden kullandıkları görüldü. Bu yaklaşımın bir ifadesi de şudur: İslâm'la anılmayan bir Kürt kimliği inşa etmek için siyasi işbirlikleri kuruluyor ve İslâm'ın tehdit ilan edildiği yeni dünyada bu çaba için gerekli sponsorlar çok rahatlıkla bulunabiliyordu" (Turan, 2015).

Kürt siyasetinde seküler, sol PKK-HDP çizgisinin aktörleşmesi ve PKK'nın silahlı bir örgüt olarak soruna konu olması neticesinde çözüm süreci gibi girişimlerde de muhatap alınması, İslâmcı enteleküeller tarafından eleştirilmiştir. *Yeni Şafak* yazarı Yusuf Kaplan bunun "Bölgenin gerçek sosyo-kültürel aktörlerinin, bölgenin gerçek dip dalgasının dikkate alınmaması" anlamına geldiğini, "liberallerin ve HDP/PKK'nın Kürt meselesine ilişkin çözüm önerilerinin kaçınılmaz olarak seküler olacağını", "Seküler çözümlerin etnik kimliği İslâmî kimliğin önüne geçireceğini, bunun 30'dan fazla etnik kimliğin olduğu, 'imparatorluk' bakiyesi bu toplumu Balkanlaştıracak, paramparça edecek bir dinamit koymak anlamına geldiğini" söylüyordu (Kaplan, 2015).

Buna mukabil liberal-seküler kesimin konuya yaklaşımı ise din ortak paydasının artık işlevini yitirdiği yönündedir. Diyarbakır'da lise ve ortaokul öğrencileri arasında seçmeli ders olarak Peygamberin Hayatı ve Kuran-ı Kerim derslerinin Kürtçe dersinin 10 katı kadar tercih edilmesine rağmen özellikle gençler arasında Kürtlük bilincinin, Kürt kimliğinin önde tutulmaya başlanması, Müslümanlık tutkalının artık zannedildiği gibi Kürt milliyetçiliğinin önünde bir engel oluşturmadığı ve din ortak paydası söyleminin Türk'ü Kürt'e yapıştırmaya yetmediği şeklinde yorumlanmaktadır (Esmer, 2012).

Dindar Kürtler ve dindar Türkler'in İslâmcılık ortak paydasına rağmen kendi milliyetçiliklerine çekilmeleri olarak da yorumlanan son evre için 28 Şubat ve sonrasına dikkat çekilmektedir: Türklük ve Kürtlük odaklı tartışmalar, ümmetçi siyasanın bastırması ya da ötelemesi nedeniyle açıktan açığa gündeme getirilmemektedir. Türk olmak veya Kürt olmak İslâmcılar içinde önemli bir ayrım noktası değildir. Nasıl ki sol, 1980 sonrasında bu meseleyle yüzleşmek zorunda kalınca, sol içindeki bölünmenin önemli bir odağını etnik siyaset oluşturduysa, bu görüşe göre de dindar Kürtler ve dindar Türkler için 28 Şubat'ta 'öküz ölmüş ve ortaklık bozulmuştur'. Dolayısıyla 'Bundan sonra Türkler daha çok Türk, Kürtler daha çok Kürt'tür' (Altunoğlu, 2004).

Kürtlerin din ile iç içe geçmiş olan kimlik vurgularının dinden ayrıştırılması sürecinin, 1960'lardan sonra Kürt aktörler arasında sol-seküler ideolojinin yaygınlık kazanmasıyla başladığı söylenebilir. Türk modernleşmesinin derinleşmeye başladığı bu tarihten sonra, Kürt sorunu daha çok etnik kimlik sorunu şeklinde dile getirilmeye başlanmıştır. Modern Kürt hareketinin tarihsel evrelerinde önemli bir değişime işaret eden bu süreçte Kürtlük, kademeli şekilde dinsel söylemi terk etmeye, terk etmediği durumlarda ise İslâmî şiarları yapısızlaştırmaya çalışarak sekülerleşmeyi hızlandırdı. Netice itibarıyla İslâmî geçmişinden ve geleneksel kurumlardan kopartılan bir Kürt siyasallığı başat hâle gelmiştir.

Sonuç

Bu çalışmada Kürt siyasallaşmasının dönemsel ve ideolojik kodları ve bu kodların bugünkü mevcut siyasal pozisyonlar tarafından nasıl algılandıkları özetlenmeye çalışıldı. Çok geniş bir zaman aralığının ele alınmış olmasının

sebebi, farklı ideolojik yönelimlerin beslendikleri dönem ve olayları tarihsel panoramik bir bütünlük içinde görebilmektir.

Anakronik bir okuma yapmaktan kaçınmak suretiyle, Osmanlı Safevi mücadelesi içinde varlık bulan Beylikler dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'nu zayıflama dönemini şekillendiren merkezileşme politikaları, Abdülhamit Han'ın imparatorluğu bir arada tutma amacıyla uyguladığı İslamcılık siyasetinin etkileri, Tanzimatla beraber Ermeni ahaliye tanınan hakların Kürtler nezdinde meydana getirdiği rahatsızlıklar, yeni kurulan Cumhuriyet Türkiye-sinin ulus devletleşme politikalarının yansımaları, darbelerin yol açtığı demokratik daralma dönemlerinin Kürtlere tesiri, İkinci Dünya savaşı sonrası konjonktürün yansımaları, küreselleşmenin etkisiyle ulus devletlerce bastırılan, asimile edilen kimliklerin, dolayısıyla Kürt kimliğinin öne çıktığı son 20 yıllık süreç ve tüm bunları sol seküler Kürt siyasallaşması ve dindar Kürt muhalefetinin nasıl alımladığı üzerinde durulmuştur.

Sol seküler ve dini Kürt siyasallaşması şeklinde tespit edebileceğimiz iki ana akımın süreç içinde hangi referansları öne çıkardıkları ve bunları nasıl söylemselleştirdikleri üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın öne çıkardığı tespitleri özetlemek gerekirse, Kürt siyasal hareketinin ve aydınlarının söylemlerine bugünden geriye dönük bakıldığında daha seküler sol kesimin mirlik/beylikler dönemine atıf yaptıklarını, dindar Kürt aydınlarının ise daha ziyade dini önderlerin Kürt toplumunda dini ve siyasi bir liderlik gösterdikleri beylikler sonrası döneme referans verdikleri görülmektedir.

Mirliklerin tasfiyesinden sonra Kürt coğrafyasında toplumsal düzeni, güçlenen şeyhlik kurumu sağlamıştır. Nakşi şeyhlerin etkin olduğu bu dönem sol seküler Kürt aydınlarca Kürt kimliğinin gelişmesi ve bağımsızlaşmasına engel olarak görmüştür. İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı süresince Kürtler arasında temayüz eden aydınlar ise eşraf kökenli orta ve üst tabaka elitlerdir. Bunlar meşrutiyet fikrinden esinlenmiş, yurt dışında eğitim görmüş Kürt aristokrasininin üyeleri olarak öne çıkmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde temayüz eden Kürt aydın tipi, referanslarını dini kimliği ile değil daha çok Kürt kimliği ile öne çıkmış bu tarihi aktörlere dayandırmaktadır.

Kürt kimlik mücadelesini kimin verdiği meselesine bakışta eskiye dönük referansların önem arz ettiğini ifade etmiştik. Dindar Kürtler için Kürt kimlik mücadelesinde en önemli kurumların başında medreseler gelmektedir. Dindar Kürt aydınlara göre, Kürtçenin konuşulmadığı dönemlerde de Kürt kimliğini ve dilini koruyan yine gizli kapaklı da olsa devam ettirilen medrese geleneğiydi. Fakat 1970'lerden sonra Kürt kimlik mücadelesi sol-seküler Kürt siyasi aktörlerine ve aydınlara geçmiştir.

Bugün artık, seküler Kürt ulusal kimliğini, "ana-akım Kürt hareketi" şeklinde tanımlanan HDP-DTK-PKK-KCK çizginin mobilize ettiğini söylemek mümkündür. Bu hareket kitleselleşme arayışı içinde din hakkındaki katı seküler tutumunu değiştirmek suretiyle yeni bir söylem inşa etmeye çalışmıştır.

Yine de 1980'lerden itibaren güçlenen PKK-KCK-HDP-DTK hattını, bölgedeki İslâmî grup ve partilerden ayıran temel özelliğin Türkiye soluyla paylaştığı modernist-seküler karakteri olduğu söylenebilir.

Son olarak, sol seküler Kürk grupların siyasi çözüm olarak bağımsız Kürdistan fikrini de içeren ama aynı zamanda demokratik özerklik gibi kısmi bağımsızlık modellerine de sıcak bakan bir yaklaşım ortaya koydukları görülürken dindar Kürt siyasi ve actor ve aydınlara adem-i merkezi yönetim şekillerini ve özellikle Kürtçe'nin ana dil olarak kabulünü içeren önerilerde daha ısrarcı oldukları görülmektedir.

Kaynakça

- Ahmad, F. (2014). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akpınar, A. (2018). Modernleşen Kürdistan'ın İlk Lideri Şeyh Ubeydullah: Es Seyyid Ubeydullah el Nakşibendi el Halidi. Y. Çakmak, & T. Şur içinde, *Kürt Tarihi ve Siyasetinden Portreler* (s. 61-76). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aktürk, Ş. (2015). *Almanya, Rusya ve Türkiye'de Etnisite Rejimleri ve Milliyet*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Alış, A. (2012). Kürt Etno Bölgesel Hareketinin Doğuşu; Küreselleşme Süreci ve Türkiye İşçi Partisi 1959-1974. B. Ersanlı, G. G. Özdoğan, & N. Uçarlar

çinde, *Türkiye Siyasetinde Kürtler: Direniş Hak Arayışı ve Katılım* (s. 57-92). İstanbul: İletişim Yayınları.

Anter, M. (1990). *Hatıralarım*. İstanbul: Doz Yayınları.

Başkaya, F. (1997). *Paradigmanın İflası*. İstanbul: Doz Yayınları.

Barlas, M. (2001). *Turgut Özal'ın Anıları*. İstanbul: Birey Yayıncılık.

Bozarslan, H. (2002). Kürt Milliyetçiliği ve Kürt Hareketi (1898-2000). T. Bora içinde, *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Milliyetçilik* (s. 841-870). İstanbul: İletişim Yayınları.

Bozarslan, H. (2018). "Önsöz", Der. Çakmak, Y. ve Şur, Tuncay, *Kürt Tarihi ve Siyasetinden Portreler*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 15-30.

Bozarslan, H. (2008b). Türkiye'de Kürt Milliyetçiliği: Zımni Sözleşme'den Ayaklanmaya (1919-1925). E. J. Zürcher içinde, *Türkiye'de Etnik Çatışma*. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 89-121.

Bozarslan, H. (1996). *Turkey's Elections and the Kurds. Middle East Report* , 199, 16-19.

Bozkurt, C. (2015). *İmralı Tutanakları: Öcalan'ın Ağzıdan Çözüm Süreci*. İstanbul: Destek Yayınları.

Bruinessen, V. M. (2008). *Ağa Şeyh Devlet*. İstanbul: İletişim.

Bruinessen, V. M. (1992). *Kürdistan Üzerine Yazılar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Bruinessen, V. M. (2017). *Kürdolojinin Bahçesinde*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Burkay, K. (2011). *Kürtler ve Kürdistan Tarihi: Neolitik Çağ'dan 1. Dünya Savaşı'na*. İstanbul: Deng Yayınları.

Celil, C. (2001). *Kürt Aydınlanması*. İstanbul: Avesta Yayınları.

Çiçek, C. (2015). *Ulus, Din, Sınıf, Türkiye'de Kürt Mutabakatının İnşası*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Edmonds, C. J. (2003). *Kürtler, Türkler ve Araplar: Kuzey Doğu Irak'ta Siyaset, Seyahat ve İnceleme*. İstanbul: Avesta Yayınları.
- Ekici, T. Z. (2010). *Lice'den Paris'e Anılarım*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ersanlı, B. (2012). Kürtlerin Türkiye'de Yakın Dönem Siyasi Temsiliyet ve Katılım Mücadeleleri. G. G. Büşra Ersanlı içinde, *Türkiye Siyasetinde Kürtler* (s. 17-57). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ertosun, E., & Tomaslar, D. (2015). PKK'nın Laiklik Söylemi: 'Truva Atı' İslam'dan Demokratik İslam Kongresi'ne. *Bilge Strateji*, 7 (13), 71-95.
- Fuccaro, N. (2005). Manda Yönetimi Suriyesinde Kürtler ve Kürt Milliyetçiliği: Siyaset, Kültür ve Kimlik. A. Vali içinde, *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri*, (s. 231-259). İstanbul: Avesta Yayınları.
- Genç, V. (2018) İdris-i Bitlisi'yi Yeniden Düşünmek. Y. Ç.-T. Şur içinde, *Kürt Tarihi ve Siyasetinden Portreler* (s. 31-41). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hallı, R. (1972). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)*. Ankara: Ankara Genelkurmay Yayınları.
- Heper, M. (2008). *Devlet ve Kürtler*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Jwaideh, W. (2016). *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Klein, J. (2017). *Hamidiye Alayları: İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*. Çev. Renan Akman, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karademir, N. (2014). *Sultan Abdülhamid ve Kürtler*. İstanbul: Nubihar Yayınları.
- Kirişçi, K., Winrow, G. (1997). *Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kutlay, N. (2010). *İttihat Terakki ve Kürtler*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Kutlay, N. (2013). *Kürtlerde Değişim ve Milliyetçilik*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Mardin, Ş. (2012). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim.
- McDowall, David (2004) *Modern Kürt Tarihi*. İstanbul: Doruk Yayınları

- Muller, M. (1996). "Nationalism and the Rule of Law in Turkey: The Elimination of Kurdish Representation During the 1990s". R. Olson içinde, *Kurdish Nationalist Movement in the 1990s* (s. 173-199). Kentucky: The University of Kentucky Press.
- Mumcu, U. (2010). *Kürt-İslam Ayaklanması*. İstanbul: UM-AG Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1985). *Tanzimat'tan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*. İstanbul: Hil Yayınları.
- Öcalan, A. (2016). *Demokratik Devrimde Halk Serhildanları*. Köln: Bilim Aydınlanma Yayınları.
- Öcalan, A. (2008). *Din Sorununa Devrimci Yaklaşım*. Köln: Weşanen Serxwebun Yayınları.
- Öcalan, A. (1993). *Kürdistan Devriminin Yolu (Manifesto)*. Köln: Weşanen Serxwebun Yayınları.
- Özdoğan, G. G., Uçarlar, N. (2012). Türkiye Siyasetinde Kürtler. B. Ersanlı, G. G. Özdoğan, & N. Uçarlar içinde, *Türkiye Siyasetinde Kürtler* (s. 9-16). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özkırmı, U. (2008). *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Özoğlu, H. (2009). *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, Çev. N. Özok-Gündoğan ve A. B. Gündoğan, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Öztürk, S. (2016). *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Palabıyık, A. (2018). *Kürtler Sol ve Sekülerleşme*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Sayyid, S. (2018) Hilafeti Hatırlamak Dekolonizasyon ve Dünya Düzeni, Ankara: Vadi Yayınları
- Scalbert-Yücel, C. (2018). Şeyh Said ile Mirasının Türkiye'deki Kürt Siyasetinin İnşasına ve Kürt Siyasi Sağının Oluşumuna Etkisi. Y. Ç.-T. Şur içinde, *Kürt Tarihi ve Siyasetinden Portreler* (s. 159-172). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tan, A. (2011). *Değişen Ortadoğu'da Kürtler*. İstanbul: Çıra Yayınları.

Tekin, A. (1013). *İmralı'daki Konuk*. İstanbul: Paraf Yayınları.

Tuğluk, A. (2008. 03.02.). Geri Dönüş. *Radikal İki*.

Tuğluk, A. (2007.27.05.). Sevr Travması ve Kürtlerin Empatisi, *Radikal İki*.

Yavaşca, K. (2016). "Şark Meselesi"nden "Doğu Sorunu"na: Ellili Yıllarda Kürt Sorunu", Der. M. K. Kaynar, *Türkiye'nin 1950'li Yılları*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 565-590

Yeğen, M. (1999). *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yıldız, A. (2004). *Ne Mutlu Türküm Diyebilene*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yüksel, M. (2018). Cegerxwin'in Şiirlerinde Uyanış, Dayanışma ve Tarihe Tanıklık. Y. Ç.-T. Şur içinde, *Kürt Tarihi ve Siyasetinden Portreler* (s. 235-246). İstanbul: İletişim Yayınları.

Yüksel, M. (1993). *Kürdistan'da Değişim Süreci*. Ankara: Sor Yayıncılık.

Web Sitesi:

Altunoğlu, M. (2004, 12 26). Türk-Kürt İslamcılığı. 10 26, 2019 tarihinde Radikal : <http://www.radikal.com.tr/radikal2/turk-kurt-islamciligini-872146/> adresinden alındı

Can, M. (2016, 11 20). Kürt Modernleşmesi mi Türk Modernleşmesi mi? 10 18, 2019 tarihinde Marksist.org: <https://marksist.org/icerik/Yazar/5937/Kurt-modernlesmesi-mi,-Turk-modernlesmesi-mi?> adresinden alındı

Cemal, H. (2009, 05 08). Karayılan: Fethullahçılar Geleceğe Dönük Bir Risk. 10 22, 2019 tarihinde Milliyet.com.tr: <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/hasan-cemal/karayilan-fethullahcilar-gelecege-donuk-bir-risk-1092198> adresinden alındı

Dicle, H. (2008, 01 17). MHP'nin Teklifine İlk Tepki DTP'den. 20 20, 2019 tarihinde HaberTürk: <https://www.haberturk.com/gundem/haber/51752-mhpnin-teklifine-ilk-tepki-dtpden>, adresinden alındı

Ekinci, T. Z. (2010),e'den Paris'e Anılarım, İletişim Yayınları: İstanbul

- Erden, M. T. (2015, 01 02). Kürt İslamcılığı ve İhsan Eliaçık. 10 24, 2019 tarihinde Sol Haber: <http://haber.sol.org.tr/yazarlar/mujde-tozbey-erden/kurt-islamcilig-i-ve-ihsan-eliacik-104367> adresinden alındı
- Esmey, Y. (2012, 10 11). Seküler Kürtlerle Dindar Kürtlerin Micadelesi. 10 26, 2019 tarihinde Time Türk: <http://www.timeturk.com/tr/2012/10/11/kurtler-dindarlasiyor-mu-kurtlesiyor-mu.html> adresinden alındı
- Kaplan, Y. (2015, 03 08). Kürt Meselesinde Sekülerizm Parçalar İslam Kucaklar. 10 25, 2019 tarihinde Yeni Şafak: <https://www.yenisafak.com/yazarlar/yusufkaplan/kurt-meselesiunde-sekulerizm-parcalar-islam-kucaklar-2008322> adresinden alındı
- Turan, A. (2015, 08 07). Kürtlerin İslami Kimliğinin İmhası. 10 25, 2019 tarihinde Doğru Haber: <https://dogruhaber.com.tr/mobil/YazarOku.php?id=4978> adresinden alındı